

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Vendula Šantrůčková

Typologie chyb při tlumočení z českého znakového jazyka do češtiny

Typology of errors in the process of interpretation from Czech sign language
into Czech

Praha 2011

vedoucí práce: prof. PhDr. Ivana Čeňková, CSc.

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych zde poděkovala především vedoucí mé bakalářské práce, prof. PhDr.Ivaně Čeňkové Csc., za odborné a užitečné rady a čas, který mi věnovala.

Také velmi děkuji Mgr. Naděždě Dingové za její čas při konzultacích této práce a za přínosné připomínky k ní.

Velké poděkování patří všem tlumočnickům, kteří byli ochotní nechat se během svého tlumočení natočit na videozáznam. Bez nich by tato práce ani nemohla vzniknout.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 10.1.2011

Vendula Šantrůčková

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá kategorizací a popisem formálních chyb tlumočnicků znakového jazyka. Zaměřuje se na chyby při tlumočení ze znakového jazyka do mluveného, tj. z českého znakového jazyka do češtiny.

Při tlumočení znakových jazyků probíhá převod informace povětšinou simultánně, proto je součástí práce kapitola, která se zabývá procesem simultánního tlumočení.

V další kapitole jsou popsány tlumočnické strategie a role účastníků procesu simultánního tlumočení.

Dále se práce věnuje specifikům tlumočení znakových jazyků. Je zde popsán stručný vývoj tlumočení pro neslyšící, schopnosti společné tlumočnickům mluvených a znakových jazyků a specifické schopnosti tlumočnicků znakových jazyků. Je uvedeno srovnání tlumočení mluvených a znakových jazyků.

Další část práce je zaměřena na chyby tlumočnicků mluvených jazyků a chyby tlumočnicků znakových jazyků.

Empirická část práce se soustředí na vlastní výzkum formálních chyb tlumočnicků znakového jazyka, který byl proveden formou jejich natáčení na videokameru. Součástí této kapitoly je stanovení hypotézy, přehled formálních chyb plynoucích z vlastního výzkumu, analýza samotného výzkumu a cvičení pro tlumočnický plynoucí z analýzy výzkumu.

V závěru práce jsou uvedeny výsledky výzkumu a srovnání hypotézy s analýzou výzkumu.

Klíčová slova: simultánní tlumočení, tlumočnické strategie, specifika tlumočení pro neslyšící, chyby tlumočnicků mluvených jazyků, chyby tlumočnicků znakových jazyků, obsahové chyby tlumočnicků, formální chyby tlumočnicků, formální chyby tlumočnicků českého znakového jazyka

ANNOTATION

The objective of this thesis is to categorise and describe formal errors of sign language interpreters. It focuses on errors committed during interpretation from a sign language into a spoken language, e.g. from the Czech sign language into Czech.

Sign language interpreting is usually simultaneous. That is why there is a chapter on the simultaneous interpretation process.

Next chapter describes interpreting strategies and roles of simultaneous interpretation process participants.

The subsequent part describes the specificity of sign language interpretation. It includes a brief history of interpreting for the deaf as well as equal competences of both spoken and sign language interpreters, specific competences of sign language interpreters and an explanation of similarities and differences between spoken and sign language interpretation.

The next section is focused on errors of spoken language interpreters and errors of sign language interpreters.

Empirical part describes research based on recordings of formal errors of sign language interpreters. This chapter defines the research hypothesis and formal errors resulting from individual research and it contains an analysis of the research itself. There is an exercise for interpreters based on analysis of the research.

The final part of the thesis consists of a summary of research results and a comparison of the hypothesis and research analysis.

Key words: simultaneous interpretation, interpreting strategies, specificity of interpreting for the deaf, errors of spoken language interpreters, errors of sign language interpreters, semantic errors of interpreters, formal errors of interpreters, formal errors of Czech sign language interpreters

OBSAH

1	ÚVOD.....	7
2	TEORETICKÁ ČÁST	9
2.1	Proces simultánního tlumočení.....	9
2.2	Tlumočnické strategie.....	10
2.3	Účastníci procesu simultánního tlumočení.....	18
2.4	Specifika tlumočení pro neslyšící.....	20
2.4.1	Historie tlumočení pro neslyšící.....	20
2.4.2	Potřebné schopnosti tlumočnicků mluvených i znakových jazyků.....	24
2.4.3	Specifické schopnosti tlumočnicků znakového jazyka.....	28
2.4.4	Srovnání tlumočení mluvených a znakových jazyků.....	34
2.5	Chyby v simultánním tlumočení.....	36
2.5.1	Chyby tlumočnicků mluveného jazyka.....	37
2.5.2	Chyby tlumočnicků znakového jazyka.....	40
3	EMPIRICKÁ ČÁST	42
3.1	Výzkum zaměřený na formální chyby tlumočnicků českého znakového jazyka a vytvoření kategorizace těchto chyb.....	42
3.1.1	Stanovení hypotézy.....	43
3.1.2	Zjištěné chyby.....	43
3.1.3	Analýza výzkumu.....	45
3.1.3.1	Vlastní kategorizace typů chyb.....	45
3.1.3.2	Srovnání chyb u zkoumaných tlumočnicků.....	51
3.1.4	Tlumočnickova reakce na chybu.....	53
3.1.5	Cvičení pro tlumočnický.....	54
3.1.5.1	Navrhovaná struktura DVD.....	54
3.1.5.2	Cvičení I.....	54
3.1.5.3	Cvičení II.....	55
3.1.5.4	Cvičení III.....	55
3.1.5.5	Závěrem.....	58
4	ZÁVĚR.....	60
5	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	61
6	SEZNAM PŘÍLOH.....	64

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

3D prostor	trojdimenzální prostor
ASL	American Sign Language
DVD	digital video disc
EFSLI	European Forum of Sign Language Interpreters
CODA	Children of a Deaf Adults
CZTN	Centrum zprostředkování tlumočení pro neslyšící
ČJ	český jazyk
ČNES	Čeština v komunikaci neslyšících
ČR	Česká republika
ČKTZJ	Česká komora tlumočnicků znakového jazyka
ČZJ	český znakový jazyk
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
JC	jazyk cílový
JV	jazyk výchozí
KT	konsekutivní tlumočení
MJ	mluvený jazyk
Sb.	Sbírka zákonů České republiky
ST	simultánní tlumočení
tlum.	tlumočnick
VT	výchozí text
WASLI	World Association of Sign Language Interpreters
ZJ	znakový jazyk

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce si vytkla za cíl zachytit a popsat nejčtenější formální chyby tlumočnicků znakového jazyka, které se objevují při tlumočení z českého znakového jazyka do češtiny.

Podle prováděných výzkumů je mnohem důležitější tlumočnickův projev z hlediska významu, tj. obsahu (Kellet Bidoli 2002). Ano, vždy samozřejmě upřednostňujeme obsah před formou. Ve většině případů člověk nepotřebuje, aby mu byla informace předána krásným vytříbeným jazykem, ve speciální formě, jde mu především o význam, o obsahové informace. V některých případech se však forma tlumočeného projevu dostává na stejnou úroveň s tlumočením projevu z hlediska obsahu. Špatná forma často velmi negativně ovlivňuje vnímání přetlumočené informace a ani sebelepší přetlumočení z hlediska významu už porozumění nepomůže.

Všichni tlumočníci se jistě shodnou na tom, jak moc je důležitá dobrá výslovnost a celková forma cílového jazyka. Nestačí jen zachytit obsah informace, tlumočnick ji musí i dobře podat.

Tlumočníci znakových jazyků si toho jsou také vědomi. V případě tlumočení pro neslyšící si musí dávat pozor na kulturní rozdíly mezi komunitami, kterým tlumočí. Tyto rozdíly se promítají i do formy jazyka a je na tlumočnickovi, aby si těchto rozdílů byl vědom a při převodu zvolil jeho správnou formu, jak v mluveném jazyce (MJ), tak ve znakovém jazyce (ZJ).

Určitý výraz nebo spojení, které neslyšící ve ZJ použije, je mnohdy do MJ potřeba přeložit s ohledem na kulturní rozdílnost. Význam je proto v takových případech v MJ trochu posunut, zmírněn a je použita forma jazyka, která odpovídá kultuře s jazykem spojené, tj. kultuře slyšících lidí. Projevuje se tu totiž typická vlastnost neslyšících - přímota. Správná forma tlumočnickova projevu musí být zvolena samozřejmě i tehdy, když odhlédneme od těchto kulturních specifik. Tlumočnick musí převést informace do MJ se správnou výslovností, gramatikou, bez opakování slov atd.

Když jsme se zmínili o kulturních odlišnostech a jejich vlivu na tlumočnickův převod ze ZJ do MJ z hlediska formy, je potřeba se zmínit o tomto vlivu i na tlumočnickův převod z MJ do ZJ. Tady je naopak výraz nebo spojení v MJ přetlumočeno do ZJ v přirostřené, „nezaobalené“ formě. Forma tlumočnickova projevu při převodu z MJ do ZJ je tedy také důležitá. Do formální stránky projevu ve ZJ patří například tzv. „výslovnost“, tj. kvalita provedení znaků, na kterou si musí tlumočníci ZJ dávat velký pozor. Špatný pohyb, umístění,

nebo tvar ruky může způsobit různé omyly, dvojznačnost a celkové nepochopení. Kvalita provedení znaků však není jedinou formální složkou projevu v ZJ. Znaky musí být vždy provedeny čistě a zřetelně, bez hezitačních pauz¹, opakování, nedokončenosti a dalších chyb, stejně jako u mluvených jazyků.

Správná forma přetlumočené informace hraje tedy velmi důležitou roli. Nesporným faktem je, že jak tlumočníci mluvených jazyků, tak tlumočníci znakových jazyků, dělají v tlumočení chyby, a to obsahové i formální. Zatím bylo získáno jen málo informací v tom směru, zda tlumočníci mluvených a znakových jazyků dělají tyto chyby stejné, podobné, nebo úplně rozdílné.

Proto také byla napsána tato bakalářská práce, aby se pokusila částečně na podobné otázky odpovědět. A to alespoň z formálního hlediska, při tlumočení z českého znakového jazyka do češtiny.

¹ zvuky jako eee, aaa, hmm apod.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Proces simultánního tlumočení

V této kapitole budeme vycházet zejména z názorů a publikací Čeňkové (Čeňková, 2008), Seleskovitchové (Seleskovitch, 1978) a Kirchhoffové (Kirchhoff, 2002).

Simultánní tlumočení (ST) je vysoce komplexní lingvistický proces, kdy náš mozek pracuje se dvěma jazyky zároveň. Tento proces má samozřejmě určité limity. Může být uskutečněn pouze mezi dvěma jazyky a ne více, musí probíhat v určitém prostředí a je zapotřebí jistých schopností. Mezi takové schopnosti patří například mimo základní schopnost, tj. znalost dvou jazyků, také funkční krátkodobá a dlouhodobá paměť, dostatečná slovní zásoba, schopnost efektivně vyslechnout výchozí informaci, schopnost analýzy toho, co tlumočnický vyslechl, řečnické schopnosti (schopnost vyslechnutou informaci vhodně formulovat do cílového jazyka), ale i například osobnostní předpoklady, profesionalita, flexibilita, objektivita, zodpovědnost, skromnost, schopnost dále se vzdělávat atd.

Proces ST se skládá ze tří fází. Je zřejmé, že zmíněné tři části procesu neprobíhají zcela odděleně, v průběhu se překrývají. Jedná se o aktivní poslech informace ve výchozím jazyce, analýza této informace a její produkce v cílovém jazyce. Někteří autoři, například Hella Kirchhoffová (Kirchhoff 2002, s. 112), se zmiňují ještě o čtvrté fázi tohoto procesu, a to o tzv. monitorování a „sebeopravování“. Kirchhoffová tuto čtvrtou fázi chápe ale zároveň jako tlumočnickou strategii, v čemž jí dáváme za pravdu. Monitorování v kapitole 2.2 *Tlumočnické strategie* řadíme mezi strategie.

Používaný výraz „simultánní“ musíme chápat s jistou rezervou. Mezi zachycením informace ve výchozím jazyce a jejím přetlumočením do jazyka cílového uplyne vždy určitá doba – časový posuv (více v kapitole 2.2 *Tlumočnické strategie*, konkrétně v části této kapitoly nazvané *Časový posuv*).

Proces simultánního tlumočení zjednodušeně vypadá takto: tlumočnický slyší informaci ve výchozím jazyce, nemůže ale ihned tlumočit a chvíli čeká na určitý úsek informace, který dává smysl a který lze přetlumočit. Po této době (časovém posuvu) tlumočnický formuluje myšlenku do jazyka cílového, dále současně naslouchá projevu v jazyce výchozím. Myšlenku výchozího jazyka uchovává v krátkodobé paměti a po zmíněném úseku, který už obsahuje význam, myšlenku formuluje v jazyce cílovém. Současně s tím ale stále poslouchá další

informace v jazyce výchozím, uchovává další myšlenku v krátkodobé paměti, formuluje ji atd. (Čeňková 2008, s. 48)

V tlumočení pro neslyšící probíhají tyto procesy stejně. Při tlumočení z českého znakového jazyka (ČZJ) do českého jazyka (ČJ) se tlumočnick musí vypořádat s tím, že výchozí jazyk je jazykem vizuálním², a tedy že fáze aktivního poslechu je vlastně fáze aktivního „náhledu“. Informaci tlumočnick musí zpracovat (analyzovat) a následně produkovat v jazyce cílovém, který už není vizuální, ale audio-orální³.

V rámci tlumočení z ČJ do ČZJ probíhá fáze aktivního poslechu informace ve výchozím mluveném jazyce a po analytické fázi následně probíhá fáze produkce, kdy tlumočnick produkuje informaci v cílovém jazyce, který je vizuální. Tlumočnick tak musí informace, které dostal v jazyce audio-orálním, přetransformovat do informací v jazyce vizuálním.

Schopnost koordinovat jednotlivé operace a přenášet pozornost je důležitou součástí dovedností tlumočnicka.

Několik desetiletí se odborníci přeli, zda je možné zároveň poslouchat a mluvit. Někteří z nich si mysleli, že tyto dvě činnosti nemohou probíhat zároveň. V závěru výzkumů se ale ukázalo, že to možné je. Je možné zároveň poslouchat a mluvit, ale za jedné podmínky. Téma, o kterém hovoříme a téma, které posloucháme, musí být stejné. (Čeňková 2008, s. 50)

2.2 Tlumočnické strategie

Skutečnost, že proces tlumočení není jen produkce informace v jednom jazyce, jako v případě řečníka, ale je to proces, který zahrnuje jazyky dva, nabízí otázku, jak člověk zvládne simultánně převádět informace z jednoho jazyka do druhého?

Pracovat se dvěma jazyky zároveň je velmi náročné. Proto tlumočnicki procházejí odborným výcvikem a také mají k dispozici určité strategie, jak proces ST co nejlépe zvládnout.

Při tomto procesu je samozřejmostí a zároveň výchozím bodem tlumočnickova perfektní znalost obou jazyků, mezi kterými tlumočí.

Nejdůležitějšími tlumočnickými strategiemi jsou rozdělená pozornost, časový posuv, pravděpodobnostní prognózování, monitorování a řečová komprese a dekomprese.

² jazyk, který je založený na percepci očima a produkci pohybem horní poloviny těla, rukou, hlavy a výrazem obličeje

³ jazyk, který je založený na percepci poslechem a produkci mluvidly a hlasem

Rozdělená pozornost

Aby mohl proces ST vůbec probíhat, je kromě znalosti obou jazyků důležité, aby uměl tlumočnick rozdělit svou pozornost na poslech informace v jazyce výchozím (JV) a na její produkci v jazyce cílovém (JC). Tato pozornost může být více soustředěna na poslech informace v JV nebo na produkci v JC v závislosti na tom, jak je úsek obtížný (Čeňková 2008, s. 54) a zda tlumočnickovi dělá větší potíže v daném okamžiku porozumění nebo produkce informace.

„Je zřejmé, že při porušení hladkého průběhu ST dochází také k narušení schopnosti rozdělení pozornosti mezi oba druhy činnosti a tlumočnickův převod je poznamenán různými chybami: přerázkami, opravami, vynecháními, neporozuměním, chybným usouvztažením jednotlivých segmentů, interferencemi, nedosažením adekvátnosti a dokonce nezachováním smyslu informace“ (Čeňková 2008, s. 54).

Bez schopnosti rozdělit pozornost se samozřejmě neobejdou ani tlumočnicki znakových jazyků. Tlumočnick reprodukuje informaci v JC (ČJ/ČZJ) a zároveň poslouchá (nebo sleduje zrakem) následující informaci v JV (ČJ/ČZJ).

Když se nyní zaměříme na tlumočení ve směru z ČZJ do ČJ, kterým se ve své bakalářské práci zabýváme, můžeme vyzorovat několik chyb, jež jsou způsobeny právě nesprávně rozdělenou pozorností. Tlumočnick v jednu chvíli více zaměří pozornost na informaci v JC (tj. v ČJ) a unikne mu tak další informace v JV (ČZJ). Tato skutečnost může být způsobena mnoha důvody. Například tím, že tlumočnick předešlému úseku v ČZJ méně rozumí, nebo se nemůže vyjádřit, je unavený a začne dělat chyby. Buď začne mluvit moc rychle, aby zmeškané informace dohnal, a tím přestává být jeho projev plynulý, nebo se může stát přesný opak. Tlumočnick si začne být vědom toho, že mu nějaká informace unikla a udělá moc dlouhou pauzu, delší pauzy mezi slovy, nebo místo pauzy použije různé hezitační zvuky, aby nepříjemné ticho nějak zaplnil. Je možné, že některý tlumočnick únik informace zpozoruje, ale nepozastaví se nad tím a tlumočí dál. Ví ovšem, že nějakou informaci nestihl předat a z nervozity začne dělat gramatické a jiné chyby.

Na zde uvedených příkladech chyb jsme si ukázali, co všechno může způsobit nedostatečné rozdělení pozornosti při tlumočení z ČZJ do ČJ. Chyby se samozřejmě objevují i u tlumočení v opačném směru, tj. z ČJ do ČZJ. Tlumočnicki například nedostatečně oddělují znaky, ty pak splývají dohromady a projev není čistý. Také se může stát, že tlumočnick, který je ve stresu, protože ví, že nějakou informaci vlivem nedostatečně rozdělené pozornosti vynechal, se zmýlí v místě artikulace (například namísto správné artikulace znaku na bradě artikuluje znak omylem na čele apod.), či ve tvaru nebo pohybu u konkrétního znaku. Tím

může zcela posunout význam výpovědi. Mohou se vyskytnout i jiné chyby, toto je pouze demonstrativní výčet pro lepší představu.

Chyby v převodu z ČZJ do ČJ rozebereme více v kapitole 3.1 *Výzkum zaměřený na formální chyby tlumočnicků znakového jazyka a vytvoření kategorizace těchto chyb*.

Časový posuv

Jak už jsme zmínili výše, není možné simultánně tlumočit bez určité časové prodlevy (časového posuvu) mezi vyslechnutím úseku informace v JV a její produkcí v JC.

Tlumočnick musí mít k dispozici informaci, která bude dávat smysl a která bude mít význam (Lederer 2002, s. 134). Princip vydělování takovéto informace vyčleňují někteří autoři jako samostatnou tlumočnickou strategii. Například Kirchhoffová (Kirchhoff 2002, s. 114) mluví o tomto vydělování smysluplné informace jako o strategii „segmentování projevu do funkčních jednotek“. Tato funkční jednotka je segmentována tak, aby to byla ta nejmenší část projevu, která dává význam v JV i JC.

Proto si musí tlumočnick na tuto informaci počkat, a pak ji převést do druhého jazyka. Seleskovitchová (Seleskovitch 1978, s. 5) říká, že čím lépe tlumočnick rozumí myšlenku mluvčího, tím lépe vezme myšlenku za svou a snáže ji přeloží do cílového jazyka. Tlumočnick může informaci zanalyzovat rychleji a myšlenku mluvčího porozumět lépe z mnoha důvodů. Například velice dobře zná téma, o kterém se mluví, zná mluvčího atd. Tím také zmiňované tři fáze procesu ST snáže splynou do dvou (poslech a produkce) a převod z JV do JC proběhne rychleji, a to díky rychlé analýze (porozumění) dané informace.

Délka časové prodlevy záleží na různých faktorech, z nichž uvedeme ty nejčastější. Záleží například na vlastnostech a struktuře výchozího jazyka. Například při struktuře JV, kdy je sloveso na konci věty (německý jazyk), musí tlumočnick čekat na „funkční jednotku“ výpovědi déle. Dále záleží na schopnostech a strategiích tlumočnicka, na kvalitě prostředí (tiché, hlučné), na rychlosti a srozumitelnosti projevu v JV, na řečnickém umění mluvčího atd. Protože simultánní tlumočení je pro znakové jazyky typické, můžeme si této strategie všimnout poměrně často, zajisté u profesionálních tlumočnicků. Tlumočnick si totiž musí vytvořit alespoň minimální koncept té části informace, která se právě říká. Kdyby začal tlumočit současně, byl by převod do cílového jazyka velmi ovlivněn výchozím jazykem (doslovnost) a tlumočnick by ani nevěděl, kam mluvčí částí výpovědi směřuje.

Jedné z prvních věcí, které si pozorovatel jistě všimne při sledování tlumočení **ze znakového jazyka do mluveného**, je skutečnost, že znakový dělá pauzy, aby tlumočnick stíhal předat informaci v mluveném jazyce. Proč tomu tak je? Proč je tlumočnick opožděn za

řečníkem více než při běžném časovém posuvu? Informace ve znakovém jazyce jsou mnohdy předávány rychleji, než v mluveném, a to díky vlastnosti ZJ, která je pro něj typická. Jedná se o simultánnost. Znakový jazyk má schopnost velmi zhustit informace díky tomu, že jeden znak dokáže vyjádřit to, na co mluvený jazyk potřebuje například celou větu. (Kellet Bidoli 2002, s. 177)

„Simultánnost totiž dovoluje přenos více informací současně v jednom okamžiku. Například pokud je v mluveném jazyce sdělována informace o velkém krásném luxusním pohodlném autě, je nutné říci 5 slov - "velké", "krásné", "luxusní", "pohodlné", "auto". Ve znakovém jazyce lze tyto informace sdělit najednou - simultánně“ (Vysuček 2004, s. 16).

Někdy dochází k většímu časovému zpoždění i v opačném převodu, tj. **z mluveného jazyka do znakového**. Tato situace nastává, když mluvčí často zmiňuje v projevu vlastní jména nebo odborné termíny, které nemají zažitý svůj znak. Tlumočník tento pojem do znakového jazyka tedy vyhláskuje v prstové abecedě nebo termín popíše víc znaky, což zabere delší čas a způsobí větší zpoždění. (Kellet Bidoli 2002, s. 177)

Časové zpoždění bývá především zapříčiněno rozdílnou gramatikou jazyků, mezi kterými je tlumočeno. Někdy totiž naopak význam, který se dá v češtině vyjádřit například pouze změnou koncovky, je třeba v ČZJ vyjádřit opisem nebo více znaky. To si můžeme ukázat na příkladu množného čísla. V češtině většinou změníme koncovku podstatného jména a tím vyjádříme, že je něčeho více než jeden. Ve znakovém jazyce toto ale vyjadřujeme obvykle opakováním pohybu nebo tvaru ruky, nebo přidáním klasifikátoru.⁴ Promluva ve ZJ je tím tedy prodloužena.

Podobné zpoždění může nastat při tlumočení neologismů z mluveného jazyka do znakového. Znakový jazyk se vyvinul jako komunikační prostředek v rodinách nebo mezi neslyšícími vrstevníky jako běžný dorozumívací prostředek, používaný při popisu každodenních událostí, pocitů, situací. Neslyšící lidé, kteří už dnes pracují na stejných pozicích jako slyšící lidé, ve slyšícím kolektivu, rozšířili svou slovní zásobu o výrazy a termíny, které se týkají jejich pracovního prostředí. Neslyšící v různých pracovních kolektivech si tak osvojují nový, specifický slovník. Dokud ale nebudou cítit potřebu používat tuto terminologii mimo zaměstnání, nové znaky těžko proniknou do každodenní konverzace ve znakovém jazyce. Tato skutečnost také ztěžuje tlumočení tlumočnickům znakového jazyka na konferencích, které se zaměřují na specifická odborná témata. Znaky pro mnoho profesních pojmů nejsou ještě rozšířeny. (Kellet Bidoli 2002, s. 177-178)

⁴ klasifikátory jsou tvary ruky, které zastupují v prostoru nějaký předmět nebo jeho vlastnost

Skutečnost, že ZJ se vyvinul jako komunikační prostředek každodenní potřeby, a proto nemá ustálené znaky pro termíny, které se netýkají přímo běžného života, je jeden důvod, proč je překlad neologismů a nových termínů problémem. Další důvod je spojen přímo s uživateli jazyka. Uživatelé znakového jazyka, kteří se s novým pojmem setkají, pro něj nevytvoří jeden ustálený znak, ale opíše ho několika už existujícími znaky, vystihujícími význam daného pojmu. Samozřejmě, že pro některé nové významy ustálený znak vznikne, je však používán jen omezeným množstvím lidí a rozšiřuje se velmi pomalu. Abychom nezůstali jen u teorie, můžeme si říct jeden příklad z nedávno vzniklého (r. 1998) oboru Čeština v komunikaci neslyšících (ČNES) na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy (FF UK). Neslyšící studenti se zde setkali s novým pojmem „morfologie“, který před vznikem oboru nepoužívali tolik, aby cítili potřebu vytvořit pro něj ustálený znak. Časem ale takový znak vznikl, začali ho používat studenti ČNES i jejich tlumočníci. Mimo FF UK se ale tento znak dostává do širšího povědomí uživatelů ZJ jen velmi těžko.

Jak jsme ukázali, časové zpoždění může nastat i ve směru tlumočení z MJ do ZJ, není ovšem tak časté a výrazné, jako zpoždění při tlumočení ze ZJ do MJ, právě kvůli již zmiňované vlastnosti ZJ, simultánnosti.

Pravděpodobnostní prognózování

Pravděpodobnostní prognózování, předvídaní, nebo také anticipace, je další důležitá strategie, jak co nejlépe a nejefektivněji zvládnout proces simultánního tlumočení. „*Princip pravděpodobnostního prognózování spočívá obecně v tom, že po vyslechnutí prvního slova věty si můžeme vytvořit celou řadu sémanticky i strukturně gramaticky správných pokračování této věty*“ (Čeňková 2008, s. 55).

Tlumočnický musí nejen dobře rozdělit svou pozornost, aby mohl projít výše zmíněnými třemi fázemi procesu ST (poslech, analýza vyslechnuté informace a produkce) a umět si počkat na úsek projevu, který bude mít význam, ale i dobře předvídat, co pravděpodobně řečník za okamžik řekne a kam jeho projev směřuje. Tento odhad mu pomůže v plynulém tlumočení informace z JV do JC bez rušivých odmlk a pauz. Když je tlumočnický schopen tohoto odhadu (hypotézy), ulehčí si a zároveň zkvalitní tlumočení v tom, že se nemusí tolik soustředit na samotný třífázový proces ST. Tím, že už tuší, kam řečník směřuje, může se zaměřit na další aspekty projevu v JV tak, že se jeho projev v JC zlepší a udělá ho pro publikum srozumitelnější. Tlumočnický se pak může více zaměřit například na volbu jazykových prostředků nebo tónu řeči a s převodem si tak více „pohrát“.

Větší možnost takového předvídání má tlumočník tehdy, když mluvčího dobře zná a ví, kam jeho myšlenky směřují, nebo když zná dobře dané téma apod. Čím více toho o tlumočené situaci a jejích účastnících tlumočník ví, tím lépe pro výsledný projev v JC.

Schopnost prognózování se zvyšuje s ohledem na množství tlumočnickových zkušeností a znalostí, a to jak obecných, tak i tlumočnických. Umění jeho předvídání se také zlepšuje v průběhu samotného tlumočení tím, jak poznává mluvčího a ví více o tématu, o kterém řečník mluví (Kirchhoff 2002, s.115). Samozřejmě je potřeba zacházet s touto strategií velice opatrně. Pokud tlumočník předpoví určitou informaci špatně, může z toho vzniknout celá řada dalších chyb, zejména zpětná korekce. K úspěšnému předvídání může pomoci znalost celkového záměru mluvčího. Pokud tlumočník ví, čeho chce mluvčí projevem dosáhnout, může lépe předvídat dílčí části projevu. „*Determining the purpose of the speech is thus an important factor in understanding the total message, for if the purpose is not known the meaning of the entire message will be lost*“ (Seleskovitch 1978, s. 27). Znalost celkového záměru mluvčího tlumočnickovi usnadní i takovou situaci, kdy tlumočí téma, které mu není blízké, nebo které je velmi odborné.

Anticipace, neboli předvídání, je dvojího druhu. Tlumočník předvídá další úsek výpovědi na **základě znalosti záměru mluvčího a celkové znalosti tématu**. O tomto typu předvídání jsme se zmínili výše. Druhým typem tlumočnickova předvídání je anticipace na **základě znalosti JV**, kdy tlumočník ví, že určitý výraz se bude pojit s dalším konkrétním výrazem a může ho tak předvídat a použít v JC dříve, než ho použil řečník v JV. Ten ho například kvůli vlastnostem a struktuře JV, nebo pomalejšímu tempu vysloví ve výpovědi až po delším čase. (Lederer 2002, s.139)

Monitorování

Tlumočník sám celou dobu monitoruje (kontroluje) celý proces ST. Faktorů, které ovlivňují situaci a které musí tlumočník monitorovat a následně zahrnout do překladu, je celá řada. Situaci ovlivňují **vnitřní faktory**, nové informace, které se tlumočník během projevu dozví, styl projevu řečníka, pochopení záměru mluvčího atd. Tlumočník si dává do souvislosti to, co už bylo řečeno a přetlumočeno s tím, co se právě říká. Monitoruje nové informace, které se dozvěděl a snaží se je usouvztažnit s informacemi již předanými a přetlumočenými. Tlumočník zpětně kontroluje, zda přetlumočené celky spolu souvisí a navazují na sebe, jestli je přetlumočený projev správně z hlediska gramatiky a slovní zásoby, jestli odpovídá tlumočnickův styl projevu stylu mluvčího atd. Rovněž pokud až po určité době zjistí, z jakého

důvodu mluvčí řekl předchozí myšlenku, zpětně si projde informace řečené a přetlumočené bez této nové znalosti a dá je do vztahu s novými už správně pochopenými informacemi.

Situaci ovlivňují také **vnější faktory**, vztahy mezi přítomnými lidmi, atmosféra v místnosti atd. Když tlumočnick například zjistí nějaký vztah mezi účastníky tlumočené situace, který je důležitý pro pochopení významu přetlumočené informace, musí ho do tlumočení zahrnout.

Tlumočnick po celou dobu tlumočnického procesu vlastně dělá sám sobě supervizora.

Součástí monitorování jsou také zpětné opravy. Někdy nestačí jen přidat k předešlé informaci upřesnění, které tlumočnick získal z dalšího projevu mluvčího, je potřeba již přetlumočené opravit. Takovýmito opravám se říká zpětné korektury. Zpětné korektury tlumočnickům umožňují opravit chyby, které v průběhu tlumočení udělají (Kirchhoff 2002, s.117).

Zpětná korektura (oprava) je hodně diskutabilní. Někdy se považují zpětné opravy za chyby, někdy za strategie. Domníváme se, že pravda bude asi někde uprostřed mezi těmito dvěma názory.

Existují tři typy zpětných oprav:

1. Rektifikace

Rektifikace vypadají tak, že tlumočnick vysloví chybně přeložené slovo (sousloví) s následným výrazem *respektive, tedy* apod. a pak správný výraz. (Např. „Žák byl již dvakrát *potrestán, respektive napomenut...*“)

2. Zpětné korekce

Zpětná korekce je v podstatě užití podobné strategie jako v případě rektifikací, ale tlumočnick vynechá výraz *respektive* a vysloví rovnou správný výraz. Tento typ zpětné opravy je vnímán na pomezí tlumočnické strategie a chyby. Tlumočnick do jisté míry použije strategii – zpětně si promítne, co řekl špatně a opraví se, což už může posluchače rušit v poslechu. Tento typ zpětné opravy vzniká zejména chybným pravděpodobnostním prognózováním, tj. špatným použitím tlumočnické strategie. (Např. „Nyní si *ukážeme, nyní si řekneme...*“)

3. Překnutí

Překnutí jsou třetím typem zpětných oprav. Jedná se o klasické přeřeky ve výslovnosti, kdy tlumočnick omylem použije slovo, které se svou formou podobá jinému, nebo špatně vysloví začátek nebo konec onoho slova, apod. Překnutí už je vyložená chyba, zde nebyla použita žádná strategie a posluchače to velmi ruší. (Např. „Petr šel tedy *dolů, domů*, aby řekl tátovi...“)

Někdy je potřeba zamyslet se nad tím, jestli vůbec chyby zpětně opravovat. Někdy to přinese víc škody než užitku. Tlumočník ztrácí čas, rozděluje pozornost na další operaci k již probíhajícími atd. Tlumočník by se proto měl opravovat pouze tehdy, když dojde k většímu posunu významu. (Čeňková 2008, s. 56)

Řečová komprese a dekomprese

Další tlumočnickou strategií je řečová komprese a dekomprese. Komprese spočívá v užití sevřenějšího a dekomprese naopak v užití rozvolněnějšího vyjadřování v JC.

Řečová komprese

Řečovou kompresi využívají tlumočníci zejména kvůli časovému tlaku, kterému jsou v rámci ST vystaveni. Tlumočník se v takovém případě vyjadřuje velmi zhuštěně a sevřeně. Kompresi ale může využít také z jazykových a kulturních příčin.

1) Časová příčina

Mluvčí použije některé nadbytečné řečnické obraty a výrazy, které nemají pro předání informace z obsahového hlediska podstatný význam. Proto si tlumočník může dovolit použít zastřešující, zobecňující výraz. Tento typ komprese, generalizaci (zobecnění), tlumočníci ZJ používají často. Využívá se hlavně při převodu ze ZJ do MJ, protože znakový jazyk často vyjadřuje význam vyjmenováním jednotlivých položek, které do MJ přeloží tlumočník zobecněním do jednoho výrazu. Dále si tlumočník může dovolit vynechat některou část sdělení, která nemá význam apod. Samozřejmě, že do jisté míry ke ztrátě informace dojde, ale pokud byl zanechán celkový význam sdělení, převod to nepoškodí.

2) Jazyková a kulturní příčina

Řečovou kompresi může tlumočník použít i z důvodu rozdílností jazykových a kulturních. Mluvčí například používá jazyk (JV), ve kterém se určitý význam vyjadřuje vypočítáním konkrétních položek, detailním popsáním nějaké skutečnosti apod. Kdyby tlumočník tento výčet doslovně přeložil do JC, spojeného s odlišnou kulturou, ztratil by tento výčet význam. Proto je někdy potřeba vyjmenované položky zobecnit do jednoho výrazu. Tím dochází ke kompresi.

K řečové kompresi dochází u tlumočení z MJ do ZJ už jen tím, že znakový jazyk je simultánní. Větu, na níž v MJ musí tlumočník použít několik slov, lze v ZJ vyjádřit jedním, dvěma znaky, jež v sobě nesou všechny informace, které mluvený jazyk vyjadřuje více slovy.

Řečová dekomprese

Lze se setkat i s opačnou strategií než kompresí, a to řečovou dekompresí, rozvolněním. Tlumočník se v takovém případě vyjadřuje nezhuštěně a jeho projev je explicitnější než projev řečníka. (Čeňková 2008, s. 59)

Příčiny použití řečové dekomprese jsou obdobné jako příčiny u řečové komprese.

1) Časová příčina

Mluvčí se vyjadřuje velmi ztěžka a pomalu, dělá dlouhé pauzy. Tlumočník proto využívá různé obraty a výrazy, kterými pauzy zaplní a které napomohou učinit jeho projev v JC srozumitelným. Tlumočník má také více času například nějakou myšlenku upřesnit a rozvést v JC (Čeňková 2008, s. 59), ne však na úkor významu.

2) Jazyková a kulturní příčina

Oproti řečové kompresi je výchozím jazykem jazyk, který je svou podstatou stručnější, sevřenější sám o sobě. Tento jazyk nevyjadřuje určité významy vyjmenováváním položek apod., ale naopak, používá výrazy, které jsou obecnější a mohou pod sebou zahrnout další výrazy. Tlumočník proto takový výraz rozvede, rozvolní tak, aby informace v JC, který je spojen s odlišnou kulturou než JV, byla pochopitelná a srozumitelná. (Čeňková 2008, s. 59) Toto je i případ tlumočení ZJ. Pro přetlumočení jednoho slova je zapotřebí několika znaků, aby bylo dosaženo stejného významu i v JC. Naopak na přetlumočení jednoho znaku je někdy třeba mnoha slov.

Tato komprese z jazykových a kulturních příčin však není vědomá do takové míry, jako v případě užití řečové komprese a dekomprese z časové příčiny. Tento druhý typ řečové komprese a dekomprese je spojen více se samotnými jazyky, mezi kterými převod probíhá a je téměř jeho součástí.

2.3 Účastníci procesu simultánního tlumočení

Účastníky procesu simultánního tlumočení jsou tvůrce zprávy (mluvčí, řečník), ten, který zprávu předává (tlumočník) a ten, komu je zpráva určena (posluchač, příjemce). Kromě řečníka, tlumočníka a posluchače ovlivňuje proces ST i situační kontext.

Situační kontext

Znalost situačního kontextu je pro tlumočníka velmi důležitá. Už jsme se tu zmiňovali o tom, že čím více tlumočnicko o situaci ví, tím lépe. Tlumočnicko se může o tento situační kontext opřít a aplikovat tak snáz některé tlumočnické strategie (např. předvídání, princip řečové komprese a dekomprese) a více uplatnit v projevu v JC intonaci, tempo atd. (Čeňková 2008, s. 60)

Mluvčí

Mluvčí je výchozím článkem celého procesu ST. Záleží na něm, o čem bude mluvit, jaké zvolí vyjadřovací prostředky a jak celé téma podá.

O čem bude řečník mluvit, si tlumočnicko může zjistit předem a požádat mluvčího o materiál potřebný ke své přípravě.

Ale způsob, jakým řečník bude mluvit, se tlumočnicko dozví až na místě (pokud už řečníka nezná z předchozích projevů). Je vhodné setkat se s mluvčím chvíli před tlumočením a poznat jeho styl mluvení. To samé se týká v případě tlumočnicků ZJ. Je dobré poznat styl mluvení nebo znakování mluvčího.

Tlumočnicko je velmi závislý na řečníkově výkonu. Tím, jak řečník hovoří – rychle nebo pomalu, srozumitelně nebo nesrozumitelně, s přízvukem nebo bez něj, nervózně nebo v klidu, ovlivňuje celý tlumočnický proces.

Tlumočnicko nesmí začít přemýšlet o obsahu problému ze své vlastní perspektivy. Může pak docházet k nedorozuměním a špatným překladům. Seleskovitčová (Seleskovitch 1978, s. 23) vypráví v souvislosti s rolí řečníka v procesu tlumočení o studentovi tlumočení, který tlumočil projev amerického úředníka, přednášejícího na téma amerických vojenských nemocnic za Korejské války. Úředník říkal, že zranění byli ošetřeni tak, aby se mohli rychle vrátit „to the front“ (na frontu). Tlumočnicko výpověď ale přeložil v tom smyslu, že zranění byli ošetřeni tak, aby se mohli rychle vrátit „to their families“ (ke svým rodinám). Seleskovitčová dovozuje, že si tlumočnicko zřejmě představil sám sebe na vojákově místě a promítnul do překladu své přání.

Mluvčí je tvůrcem projevu a tudíž i myšlenek. Tlumočnicko pouze převádí tyto myšlenky z jednoho jazyka do druhého.

Je důležité, aby byl mluvčí stručně včas poučen o tom, co pro všechny zúčastněné obnáší přítomnost tlumočnicka a jak tlumočení celou situaci ovlivní. Lépe se tlumočí projev poučeného řečníka, který mluví běžným tempem, než projev řečníka čekajícího po dvou nebo

třech slovech na přetlumočení a hovořícího pomalu s dlouhými pauzami. Takový projev se tlumočí velmi špatně, protože tlumočnická nemá k dispozici významotvornou část informace.

TLUMOČNÍK

Tlumočnická je most komunikace mezi řečníkem a posluchačem. Musí mít schopnosti, o kterých jsme již krátce zmínili a o nichž budeme dále mluvit v kapitole 2.4.2 *Potřebné schopnosti tlumočnicků mluvených i znakových jazyků*.

Tlumočení pro neslyšící má některá svá specifika, které rozvedeme v kapitole 2.4 *Specifika tlumočení pro neslyšící*.

POSLUCHAČ

Třetím článkem tlumočení je posluchač, jemuž je řečníkův projev určen. Tlumočnická současně s převodem myslí na celkovou tlumočnickou situaci a co nejlépe se jí přizpůsobuje.

Tlumočnická pro neslyšící nesmí zapomínat, pro jakou cílovou skupinu neslyšících či slyšících tlumočí. Je vhodné, aby svůj projev přizpůsobil věku publika (např. starším neslyšícím, dětem apod.) a bral v úvahu kulturní odlišnosti slyšícího a neslyšícího publika.

2.4 Specifika tlumočení pro neslyšící

2.4.1 Historie tlumočení pro neslyšící

Tlumočení pro neslyšící je stejně staré jako hluchota sama. Mezi tlumočením v minulosti a dnešní dobou je jediný rozdíl, tlumočení se dnes značně zprofesionalizovalo. Rozvoj a profesionalizace tlumočení pro neslyšící nesouvisí tak jako v případě rozvoje tlumočení mluvených jazyků s potřebou tlumočení na mezinárodních konferencích, ale s novým pohledem na problematiku zdravotně postižených obecně a tudíž i na neslyšící. Lidé, kteří mají nějaké zdravotní postižení, už nejsou bráni jako méněcenní a tomu také odpovídá přístup „zdravých lidí“ k nim. Tato změna neprobíhala po celém světě ve stejnou dobu, například v západních zemích začala probíhat dříve, u nás v České republice (ČR) až zhruba v 90. letech 20. století.

Dříve byli tlumočnická pro neslyšící vesměs jejich příbuzní. Později se k rodinným příslušníkům připojili přátelé neslyšících, učitelé neslyšících, sociální pracovníci a další. Tito lidé ale nebyli tlumočnická v pravém slova smyslu, spíše zprostředkovali neslyšícím

komunikaci. Proto také nedodržovali etické zásady, které je v případě tlumočení nutné dodržovat.

Největší skupinou lidí, kteří dříve tlumočili neslyšícím, byli tzv. CODA tlumočníci, Children of a Deaf Adults (Děti neslyšících rodičů). Těmi se stávali slyšící lidé, kteří se narodili neslyšícím rodičům a od nich se naučili ZJ. Mluvený jazyk se učili od slyšících příbuzných, známých, ve škole apod. Pokud rodiče ovládali zároveň ZJ i ČJ, mohli se naučit oba jazyky od nich. Mluvený jazyk není ale potřeba učit se nutně od rodičů, je důležité, aby se dítě naučilo jazyk, a to jakýkoliv, přirozenou cestou. V případě neslyšících rodičů bývá prvním jazykem jejich dětí znakový jazyk. Ve školce a později ve škole v kontaktu s ostatními slyšícími lidmi se děti mluvený jazyk snadno doučí. Jako slyšící děti neslyšících rodičů vyrůstali CODA tlumočníci v bilingvním prostředí. Svým rodičům začínali tlumočit už od útlého věku. Tuto svou roli si nevybrali dobrovolně, byli tomu okolnostmi donuceni. V dospělosti se někteří z nich rozhodli pomáhat i jiným neslyšícím, nejen své rodině. A pojem „pomáhat“ nebo „asistovat“ je pro tyto služby, které CODA tlumočníci poskytovali neslyšícím, přesnější, než „tlumočení“. Odmalička totiž byli zvyklí neslyšícím pomáhat, nejen tlumočit, a už vůbec ne nestranně. Vždyť patřili ke svým rodičům, byli součástí jedné ze stran, kterým tlumočili. Nemohli se proto chovat jako profesionální tlumočníci, navíc byli ještě dětmi. Tento svůj přístup, který je v případě zprostředkování komunikace své rodině v pořádku a přirozený, ale aplikovali i mimo rámec své rodiny, kdy tlumočili neslyšícím, které neznali, ale kteří také potřebovali jejich služby. V důsledku zkušeností s tlumočením svým rodičům nepředávali jen informace z jednoho jazyka do druhého, ale přebírali za neslyšící zodpovědnost, rozhodovali za ně, přidávali své názory na danou situaci a své rady (Redlich 2007, s. 9).

Na tomto místě je potřeba říci, že takový přístup neměli dříve zdaleka jen CODA tlumočníci, ale i ti tlumočníci, kteří měli rodiče slyšící a znakový jazyk se naučili později. Tlumočení pro neslyšící nebylo vnímáno jako profesionální tlumočení, ale spíše jako asistence, pomoc.

Nyní zpět ke CODA tlumočnickům. CODA tlumočníci většinou ovládali dobře aktivně i pasivně ZJ (Redlich 2007, s. 9), rozuměli komunitě a kultuře neslyšících, ale to nestačilo. Nevěděli totiž, jak své jazykové znalosti správně při tlumočení použít, jak znalost komunity a kultury neslyšících zohlednit v převodu. Neměli žádný teoretický základ, ani tlumočnické vzdělání. Ovládání dvou jazyků ani plynulost projevu ve znakovém jazyce, jakou slyšící potomci neslyšících rodičů disponují, nezaručuje kvalitu tlumočení.

Rozdíly mezi tlumočníky-profesionály a bilingvními lidmi, kteří tlumočí, zkoumal například Mike Dillinger (Dillinger 1994, s. 155-186). Zjistil, že mezi těmito dvěma skupinami tlumočnicků jsou rozdíly co se týče kvality překladu. Profesionální trénovaní tlumočníci se soustředí více na význam výpovědi, netrénovaní, „pouze bilingvní“ lidé, jdou v převodu více po povrchu a kopírují originální výpověď bez ohledu na rozdílnou povahu jazyků, odlišnost kultur pojících se k jazykům atd. (Dillinger 1994, s. 185)

Vidíme tedy, že profesionální tlumočníci předávají význam informace lépe, než v tlumočení netrénovaní bilingvní lidé, kteří „jen“ umí dva jazyky na velmi dobré úrovni.

Tlumočení pro své rodiče v dětství nemá příznivý vliv na psychiku dítěte. Dítě tlumočením přebírá do značné míry za své neslyšící rodiče zodpovědnost, je tím velmi zatěžováno a tato situace pro něj není příjemná. Tyto fakta ostatně potvrzuje mnoho slyšících potomků neslyšících rodičů, kteří rodičům v dětství museli tlumočit. Dítě není tak vyspělé, aby porozumělo tlumočeným situacím. Projevy plné negativních emocí, které sice nejsou namířeny na dítě, ale kterým musí čelit a tlumočit je, může vztáhnout na sebe (Kratochvílová 2006), což v budoucnu může mít opravdu nepříznivé důsledky na jeho psychiku. Je proto lepší, aby si neslyšící rodiče objednávali dospělého profesionálního tlumočnicka. Samozřejmě, že občas se rodiče musí uchýlit k dětské pomoci a poprosit své dítě o tlumočení při každodenních situacích. Při důležitých jednáních, například na úřadě nebo u lékaře, ale není vhodné nechat tlumočit děti.

Pojem CODA tlumočníci se postupem času začal dostávat do povědomí lidí, kteří se dnes pohybují v oblasti tlumočení ZJ, jako pojem s negativním nádechem. Spojení „CODA tlumočnick“ se blížilo označení „nekvalitní tlumočnick“. Obsah slov „CODA tlumočnick“ se však dnes oproti předchozí době liší. Dnešní CODA tlumočníci jsou většinou vzdělaní v teorii tlumočení, řídí se Etickým kodexem tlumočnicků a jsou to většinou tlumočníci kvalitní.

I když v současné době už existují profesionální tlumočníci, často stále neslyšícím zprostředkovávají komunikaci příbuzní neslyšících (většinou slyšící rodiče nebo děti), nebo lidé, kteří mají s neslyšícími blízký vztah od dětství. Také to bývají učitelé neslyšících nebo sociální pracovníci. Těmto všem jmenovaným tlumočnickům se říká „tlumočníci první generace“. (Kellet Bidoli 2002, s. 171)

Přesto, že mezi tlumočníky stále ještě působí tlumočníci první generace, kteří nemají tlumočnické vzdělání, tlumočení se do značné míry zprofesionalizovalo a prakticky oddělilo od sociálních služeb. Oficiálně se ale zatím tlumočení pro neslyšící od sociálních služeb nemělo možnost oddělit, neboť to náš právní řád dosud neumožňuje. Zástupci tlumočnicků ČZJ a zástupci z řad neslyšících však o právní změně v tomto smyslu jednájí s Ministerstvem

práce a sociálních věcí České republiky. Tlumočník ZJ již není klientův pomocník a neřeší za něj jeho záležitosti, převádí pro něj jen informaci z jednoho jazyka do druhého s ohledem na kulturní odlišnosti jazyků. V současné době se tlumočnický stávají lidé, kteří nejsou příbuzní s neslyšícími a nejsou tedy součástí jejich komunity. Ačkoliv ani CODA tlumočníci, kteří mají neslyšící rodiče, se plnou součástí komunity nemohou stát, prostě proto, že slyší (Napier 2002, s. 29).

Nynější profesionální tlumočníci se znakový jazyk začali učit jako druhý, později než v dětství. Mají sice těžší cestu učení se znakovému jazyku a proniknutí do komunity neslyšících než CODA tlumočníci, na druhou stranu jsou ale tlumočnický vzdělaní a řídí se Etickým kodexem tlumočnicků. Tím, že nemají neslyšící rodiče a nejsou zvyklí odmalička pomáhat neslyšícím v komunikaci, nevnímají tlumočení jako asistenci a pomoc, se tlumočení pro neslyšící mohlo vydat profesionální cestou. Tlumočníci první generace začínají využívat vzdělávacích tlumočnických kurzů a dostávají se z úrovně tlumočnicků – asistentů na úroveň tlumočnicků – profesionálů.

Tlumočníci v současné době většinou začínají své studium docházením do kurzů ZJ, a pak buď přímo pokračují ve studiu tlumočení ZJ, nebo navštěvují některé z center specializujících se na vzdělávání tlumočnicků. Tlumočnické služby pro neslyšící už jsou v řadě států zprofesionalizované, ČR už touto cestou také jde. Kdo hodlá vykonávat funkci profesionálního tlumočnicka, musí úspěšně absolvovat tlumočnické zkoušky nebo pohovor, a poté je zařazen do databáze tlumočnicků s odpovídající mzdou.

Pro zařazení do registru tlumočnicků v České republice, nazývaného se Centrum zprostředkování tlumočnicků pro neslyšící (CZTN), musí tlumočnick splnit tyto požadavky:

- 1) předložit čistý trestník rejstřík
- 2) předložit ověřenou kopii nejvyššího dosaženého vzdělání
- 3) doložit absolvování minimálně 50 hodin tlumočnického vzdělání určeného tlumočnickům pro neslyšící (semináře a kurzy s touto tematikou), nebo doklad o absolvování tlumočnického vzdělání v oblasti tlumočení pro neslyšící na vysoké škole
- 4) předložit potvrzení lékaře o zdravotní způsobilosti k výkonu tlumočnické profese
- 5) předložit úředně ověřené potvrzení o absolvování minimálně 150 hodin ZJ
- 6) absolvovat pohovor, který sestává ze 4 částí:
 - a) testu
 - b) překladu z ČZJ do psané češtiny (písemný test z videozáznamu)
 - c) převodu z ČZJ (videonahrávka) do mluvené češtiny

d) převodu z mluvené češtiny (zvuková nahrávka) do ČZJ⁵.

Do 31.12.2009 mohl být do databáze zařazen i žadatel, které daný pohovor nevykonal úspěšně nebo ho vůbec neabsolvoval. V databázi i přesto byl, jen mu náležel nižší honorář. Od 1.1.2010 byly provedeny určité změny a ten, kdo chce být zařazen do registru tlumočnicků v CZTN, musí pohovor úspěšně absolvovat.

Tato snaha zajištění profesionalizace tlumočení je určitý pozitivní krok vpřed, všechny změny samozřejmě nelze provést naráz, na mnohé z nich si budeme ještě muset počkat. V některých státech (např. v Maďarsku) oficiální registry tlumočnicků znakového jazyka ještě ani neexistují.

2.4.2 Potřebné schopnosti tlumočnicků mluvených i znakových jazyků

Jazykové schopnosti

Tlumočnick musí ovládat na dobré úrovni oba jazyky, mezi kterými tlumočí, tj. výchozí a cílový jazyk. Tato znalost je předpokladem k tomu, aby se v procesu tlumočení mohly pozitivně uplatnit další schopnosti, o kterých se zde zmíníme.

Tlumočníci znají jazyky na aktivní úrovni (**aktivní jazyk**, někdy označovaný jako jazyk B: jazyk, který tlumočnick nebo překladatel ovládá natolik, že může tlumočit z něj i do něj⁶), nebo na úrovni pasivní (**pasivní jazyk**, někdy označovaný jako jazyk C: jazyk, kterému tlumočnick nebo překladatel natolik rozumí, že může pracovat z něj, ale nikoli do něj⁷). „*With this language is not on proficiency in expression but on understanding the meaning words, turns of phrase and idiomatic expressions*“ (Seleskovich 1978, s. 65). U CODA tlumočnicků se setkáváme s tím, že tlumočí mezi svými dvěma mateřskými jazyky (**mateřský jazyk**, někdy označovaný jako jazyk A: skutečně mateřský, nebo jazyk v němž tlumočnick či překladatel vyrůstal od dětství a ovládá jej stejně dokonale, jako jazyk mateřský⁸). Za mateřský jazyk mají většinou znakový jazyk, souběžně s ním (nebo trochu později) se učí od útlého dětství i většinový jazyk společnosti, tj. jazyk mluvený. Pro jiné než CODA tlumočnicků je znakový jazyk cizím jazykem, který se učí jako druhý.

⁵ informace o požadavcích, které tlumočnick musí splnit, aby mohl být zapsán do Centra zprostředkování tlumočnicků pro neslyšící, jsme čerpali z webových stránek „Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel“ (www.asnep.cz)

⁶ definice aktivního jazyka převzata z webových stránek Jednoty tlumočnicků a překladatelů (www.jtpunion.org)

⁷ definice pasivního jazyka převzata z webových stránek Jednoty tlumočnicků a překladatelů (www.jtpunion.org)

⁸ definice mateřského jazyka převzata z webových stránek Jednoty tlumočnicků a překladatelů (www.jtpunion.org)

Aby mohl tlumočník zachytit a porozumět informaci ve výchozím jazyce, musí jazyku rozumět. Nejdůležitější pro zanalyzování výchozí informace a její přetlumočení do cílového jazyka je pochopení významu řečeného.

Kvalitní převod do JC závisí zejména na tlumočnickově dobrém porozumění a ovládnutí konkrétního cílového jazyka z hlediska slovní zásoby a gramatiky. Tlumočník musí být terminologicky přesný, vybírat správná slova, mít bohatou slovní zásobu a dobře používat morfologii daného jazyka. V případě tlumočení mluvených jazyků (a také znakových, ze ZJ do MJ) by slova měla být ve správných gramatických tvarech, použity odpovídající předložky, koncovky atd. V případě tlumočení z mluveného do znakového jazyka si musí tlumočník dávat pozor, aby použil správný tvar ruky, správné místo artikulace a odpovídající pohyb s tvarem ruky a místem artikulace spojený. Výsledný projev musí být jasný a dobře srozumitelný.

Při tlumočení mezi znakovým a mluveným jazykem ztěžuje tlumočnickům tlumočení z hlediska gramatiky samotná povaha ZJ. Znakový jazyk je založen na pohybu a prostoru, tudíž se vztahy ve větě vyjadřují jinak než v jazycích mluvených. Tuto vlastnost rozebereme více v kapitole 2.6.3 *Analýza výzkumu*, kde je překladu z hlediska gramatiky ZJ a chybám s ní spojeným věnován větší prostor.

Znalost rozdílných kultur

Kromě aktivní schopnosti ovládat výchozí a cílový jazyk potřebují tlumočníci velmi dobře znát kulturní zázemí lidí, kteří jazyky používají. Tlumočníci znakového jazyka nejsou výjimkou.

Orientace v komunitě neslyšících jim pomůže poznat kulturu neslyšících i aktuální dění v komunitě, seznámit se osobně s lidmi z této komunity, a tedy i s jejich jmennými znaky, povahou a charakterem znakování. Znalosti tlumočnickovi pomohou v tlumočení. Znakový jazyk se však mění, jako každý přirozený živý jazyk, aktualizuje se slovní zásoba a gramatika, proto se setkáváním s neslyšícími tlumočník samozřejmě zdokonaluje v ZJ. Tlumočník by měl být také informován o způsobu vzdělávání neslyšících, neboť ti navštěvují školy pro neslyšící zaměřené buď na ZJ nebo MJ (mluvení a odezírání), nebo jsou integrováni do škol pro slyšící. Typ školy, jaký neslyšící absolvovali, je v mnohém ovlivní na celý život. Znalost, z jakého prostředí neslyšící pochází, pomůže tlumočnickovi lépe se připravit na názory neslyšícího a jeho pohled na svět a lépe rozumět jeho řečnickému záměru. (Frishberg 1990, s. 31) Tlumočník pak snáze upotřebí tlumočnické strategie, zejména předvídání.

Z uvedeného je zřejmá nutnost porozumění světu neslyšících a jejich kultuře. Toto porozumění je ztíženo nejen tím, že neexistuje žádný stát neslyšících, kam by bylo možno zajet, jazyk se naučit a kulturní zázemí neslyšících poznat, dále proto, že v mnoha zemích není znakový jazyk ještě ani uznaný jako oficiální jazyk neslyšících (Kellet Bidoli 2002, s. 174), ale i proto, že tato komunita není slyšícím příliš otevřená. Nejlepším způsobem poznání kultury neslyšících je často se s nimi vídat a účastnit se jejich kulturních, sportovních a jiných akcí. Mladí tlumočníci se pochopitelně setkávají s mladými neslyšícími, a to je také jeden z důvodů, proč neznají specifika tlumočení a kulturu starších neslyšících.

Povědomí o registrech jazyka

Registr mluveného jazyka zahrnuje více či méně formální prostředky, kterých si tlumočníci musí být vědomi a dodržovat je podle situace. Také tlumočníci znakových jazyků potřebují vědět o rozrůzněnosti prostředků znakového jazyka a použít právě ten registr nebo rejstřík, který se jeví jako aktuální. Tlumočnickův projev se bude lišit, pokud je určen publiku na odborné konferenci, od projevu, který tlumočník použije při tlumočení rodinným příslušníkům. Problémem je, že ve znakovém jazyce neexistuje jeho kodifikovaná spisovná forma. Tlumočníci proto musí tyto prostředky použít podle svého jazykového citu a zkušeností. Obecně se ale považuje za formálnější ta podoba znakového jazyka, v níž se používá méně orálních komponentů⁹ a více mluvních komponentů¹⁰ (Kellet Bidoli 2002, s. 174).

Řečnické schopnosti

Kvalitní převod neurčuje jen dobrá jazyková znalost tlumočnicka, tj. znalost gramatiky a slovní zásoby jazyků, ale také jeho schopnosti z hlediska vyjadřovacího a řečnického. Tlumočník by měl získanou informaci formulovat správně a zároveň co nejlíže způsobu, jakým by se asi vyjadřoval v JC řečník, je také žádoucí, aby jeho projev byl posluchačům příjemný.

Uvedené zásady se týkají i tlumočení znakových jazyků. Tlumočník převádí informaci způsobem, jakým by se v MJ vyjadřoval neslyšící člověk či v ZJ slyšící. V projevu bere v potaz a zohledňuje věk řečníka, jeho pohlaví, sociální třídu, vzezření, osobnost. Tyto

⁹ pohyby úst, nevycházející ze slov mluveného jazyka

¹⁰ pohyby úst, které vycházejí ze slov mluveného jazyka

faktory se projeví ve stylu, jakým bude řečník hovořit a tlumočnick musí tento styl přenést do projevu v JC.

Tlumočnick mluvených jazyků a znakových jazyků ve směru ze **ZJ do MJ** musí být schopen ovládat svůj hlas a dech tak, aby se vyrovnal dobrým řečníkům (Frishberg 1990, s. 30), tedy mluvit dostatečně nahlas, ale zase ne přehnaně, aby nebyl posluchačům projev nepříjemný, nemumlat atd. Tlumočení ze ZJ do MJ začíná být čtenější a důležitější v závislosti na tom, čím víc jsou neslyšící aktivními účastníky komunikace než jen pasivnímu účastníky (Solow, 1981, s. 51). Tlumočnick musí tedy projev řádně přetlumočit i z řečnického hlediska. To znamená, jestliže byl projev neslyšícího přesvědčivý a výmluvný, nebo naopak nezajímavý, musí být takový i v MJ. Tlumočnick nejen předává význam toho, co přednášející znakuje, ale dobrý tlumočnick dává převodu do MJ i příslušný výraz, včetně rytmu. Jestliže znakuující dává na některé znaky důraz, tlumočnick by měl dát stejný důraz na tato slova ve svém převodu. To, co neslyšící vyjádří pohybem, vyjádří tlumočnick hlasem.

V případě tlumočení z **MJ do ZJ** dbá tlumočnick na to, aby jeho znaky byly dobře čitelné. Jeho přednes v ZJ by neměl být nepřiměřeně rychlý ani zbytečně pomalý, znaky velké ani malé.

Zkušenosti a znalosti

U tlumočnicka se předpokládají dobré obecné znalosti a zkušenosti, aby lépe chápal souvislosti, které nejsou v projevu explicitně řečeny. Velkou roli rovněž hraje obeznámení tlumočnicka s terminologií, znalost mluvěcího nebo znakuujícího a předchozí zkušenost s jeho projevy. Pro tlumočnicka je důležité si s mluvěcím nebo znakuujícím před každým tlumočením promluvit a zvyknout si na jeho specifický projev, protože samotná znalost tématu mnohdy nepostačuje. Různá společenství, byť se zabývají stejnou tematikou, mohou používat rozdílné pojmy a termíny. S těmi by se tlumočnick měl seznámit před tlumočením v rámci své přípravy.

V ideálním případě je tlumočnick specialistou na tlumočení v konkrétní oblasti lidské činnosti. Například v USA už je možné takového specializovaného tlumočnického vzdělání dosáhnout. Působí tam tlumočnicki ZJ, kteří mají certifikát pro tlumočení v oblasti práva, ekonomie apod.

Zajištění technické stránky tlumočení

Proces ST ovlivňuje i prostředí, v němž tlumočení probíhá. Tlumočnick mluveného i znakového jazyka si musí před tlumočením včas zjistit technické zajištění prostředí, v němž

budou tlumočit a případně si ho v úrovni vyhovující tlumočení sám zajistit, v případě tlumočení ze ZJ do MJ především po stránce zvukové.

U tlumočnicků ZJ (především převod z MJ do ZJ) je zajištění technické stránky složitější, budeme se mu věnovat v kapitole 2.4.3 *Specifické schopnosti tlumočnicků znakového jazyka*.

Schopnosti psychické, mentální

Empatie, vcítění se do obou svých klientů, je předpokladem pro to, aby tlumočnick lépe odhadl, co mluvčí nebo znakující za okamžik řekne a co řečeným myslí.

Tlumočnick může patřit mezi profesionály a být jedním z nejlepších, to ovšem nezaručuje, že bude tlumočit pokaždé stejně kvalitně, neboť je ovlivněn i svým fyzickým a psychickým stavem a momentálním sebevědomím. Míra sebevědomí se může měnit v závislosti na příznivosti nebo nepříznivosti dalších faktorů, jako jsou zkušenosti tlumočnicka v profesi, rozsah jeho všeobecných znalostí, viditelnost znakujícího, slyšitelnost mluvčího, kvalita osvětlení atd. Důležitá je i dobrá paměť a koncentrace tlumočnicka. Ty dopomohou k rozvoji dalších schopností a tlumočnick má možnost použít tlumočnické strategie.

Tlumočnick musí reagovat na konkrétní situaci, která nastane, protože v ní mohou hrát roli specifické faktory, jež následně převod informací ovlivní. Je důležité umět využít všech schopností, které tlumočnick má tak, aby byl převod do JC co nejkvalitnější.

2.4.3 Specifické schopnosti tlumočnicků znakového jazyka

Schopnost vyjadřovat se pohyby horní poloviny těla a tomuto vyjádření rozumět

Největším rozdílem v tlumočení mluvených a znakových jazyků je skutečnost, že tlumočení ZJ je tlumočením mezi dvěma jazyky s rozdílnou modalitou, naproti tomu tlumočení MJ je tlumočením mezi dvěma jazyky se shodnou modalitou. Mluvené jazyky existují na základě audio-orální povahy, znakové jazyky na základě povahy vizuálně-motorické.

Tlumočnicki MJ informaci aktivně vyslechnou, dekodují ji a následně formulují v cílovém jazyce. Tlumočnicki znakových jazyků nejen že musí zvládnout vše v předchozích kapitolách

uvedené, ale jsou navíc nuceni naučit se vyjadřovat pomocí pohybů horní poloviny těla, hlavy a mimikou při tlumočení z mluveného jazyka do znakového. Samozřejmě jsou schopni zvládnout opačný postup, tj. „poslech“, dekodování a formulace ze znakového jazyka do mluveného.

Někteří tlumočníci se domnívají, že se dále vzdělávají v schopnostech tlumočit tím, že často chodí do společnosti neslyšících, kde si procvičují vedle produkce ZJ i jeho porozumění. Ale komunikace s neslyšícími, tj. samotná produkce a porozumění ZJ, není tlumočení (Solow 1981, s. 51), protože při tlumočení člověk nepracuje s jedním, ale se dvěma jazyky, a to specifickým způsobem.

Schopnost využití nemanuálních prostředků a neverbálního chování

U **tlumočnicků mluvených jazyků** se nemanuální složka projevu (výrazy obličeje a pohyb horní části těla, které jsou součástí gramatiky jazyka) nevyskytuje. Kromě toho v mluvených jazycích gramatickou funkci, kterou plní nemanuální složky projevu v ZJ, plní v MJ prozodická složka jazyka, tj. intonace, zabarvení hlasu aj. Tlumočníci MJ používají občas neverbální kinetickou složku projevu, v tomto případě jde jen o běžná bezděčná doprovodná gesta a výrazy obličeje k verbální složce projevu. Tato neverbální složka ale také může nést část významu. U simultánního tlumočení v kabině tuto neverbální součást projevu tlumočnick nevyužije vůbec, sedí na místě, kde neverbální složky stejně posluchač nevidí, jsou tedy zbytečné. U konsektivního¹¹ tlumočení je situace trochu jiná, tam by měl využít i neverbální složku. Je doporučován neutrální výraz tlumočnicka s omezeným množstvím výrazů obličeje, pohyb rukou a správný postoj tlumočnicka. Neverbální složka je tu nutná, aby nedošlo k monotónnosti projevu. Je však třeba dát pozor na přehnanou a nevhodnou neverbálnost, například na neustálé ošívání se a vrtění, přešlapování. Tyto projevy působí na publikum rušivě a nepříjemně.

V průběhu **tlumočení znakového jazyka** se tlumočnick bez využití nemanuálních prostředků, které jsou pevnou součástí ZJ a plní gramatickou funkci, neobejde (Kellet Bidoli 2002, s. 176). Potíž při tlumočení do ZJ spočívá v tom, že slyšící lidé jsou v dětství upozorňováni, že nemají dělat „obličeje“ nebo gestikulovat, takže dospělí již mají tuto normu pevně zažitou. Když pak tlumočnick používá ZJ a pro slyšící nezvykle se tváří, je to bráno ze strany slyšících lidí jako porušení této normy. Tlumočnick znakového jazyka však

¹¹ konsektivní tlumočení neboli tlumočení následné je takový typ tlumočení, kdy nedochází k paralelnímu převodu informací, ale nejdříve hovoří řečnick a teprve po nějakém čase, po několika větách nebo i delších celkách, je úsek tlumočnickem převeden do cílového jazyka

„gestikulace“ a různé „obličej“ potřebuje. Pomocí pohybu horní části těla a hlavně výrazů obličej jsou předávány důležité gramatické kategorie, jako vyjádření otázky, negace, podmínky apod. Kdyby byla nemanuální složka vynechána, výrazně by byl v některých případech poškozen význam projevu a došlo by k nedorozumění. Například znaky „nevědět“ a „ignorovat“ se liší pouze jiným orálním komponentem. Pokud by tento komponent nebyl použit, mohlo by dojít k omylu, neboť by recipient nevěděl, který z významů chce tlumočnick předat.

Tlumočnick znakového jazyka musí myslet na to, že jsou **dva typy vyjádření pomocí těla a výrazů obličej**, které musí přetlumočit (Solow 1981, s. 31). Oba typy jsou vyjádřeny výrazem obličej a postojem těla, jeden je ale neverbální povahy, druhý je součástí jazyka.

1) Neverbální složkou (neverbálním chováním) rozumíme řeč těla a výrazy obličej, které neplní gramatickou funkci. Mluví tělem a výrazem obličej vyjadřuje například nervozitu, radost a jiné emoce. Tyto výrazy nemají gramatickou funkci, nepatří do jazyka jako takového.

Přesto by se tlumočnick měl v této řeči těla a výrazech obličej orientovat. Měl by trénovat vizuální vnímání a odhalit co nejvíce nejazykových informací, tedy těch, které mluví (ať slyšící nebo neslyšící) neříká explicitně. Pomůže mu to nejen v samotném převodu, ale i v celé tlumočnické situaci – lépe pozná, zda je neslyšící či slyšící klient spokojen s tlumočením, jestli rozumí či ne, jaká je atmosféra v místnosti atd. (Solow 1981, s. 30-32) Tlumočnick si toto vizuální vnímání může trénovat v běžném každodenním životě pozorováním lidí, které vídá. Neslyšící potkávají slyšící lidi, kteří většinou neumí znakový jazyk, a jsou proto ve velké míře závislí na řeči těla a výrazech obličej mluvčích. Neslyšící jsou zvyklí více se dívat a používat oči, než slyšící. Ti se více spoléhají na sluch a na informace předávané zvukem. Protože oči jsou ovládány svaly a uši nikoliv, vnímání očima je namáhavější než vnímání ušima. Tlumočnick musí tyto znalosti mít a podle toho naplánovat své pracovní možnosti. Rozeznávání emocí a projevů těchto emocí v řeči těla slyšících lidí a výrazech jejich tváře tlumočnickovi umožní lépe toto neverbální chování rozeznat od nemanuální složky ZJ, která nese gramatickou funkci.

Při tlumočení ze ZJ do MJ si musí tlumočnick dávat pozor nejen na klientovo neverbální chování, ale i na své vlastní. Měl by si být vědom svých pohybů a výrazů obličej a neprojevovat prostřednictvím neverbálního chování osobní pocity, jako např. zlost, netrpělivost atd. Je to důležité kvůli klientově důvěře k tlumočnickovi. Tlumočnick může být také špatně pochopen slyšícím klientem, který některé tlumočnickovy výrazy obličej a těla,

například výraz jeho koncentrace na správné přetlumočení, může mylně interpretovat. (Solow 1981, s. 54)

Neverbální složka se objevuje i v mluvených jazycích, slyšící lidé jí ale většinou nepřikládají velký význam, přestože mnohdy nese přes 90 % významu.

2) Verbální složka (nemanuální složka), tj. ta, která je součástí gramatiky jazyka, je také vyjádřena pomocí těla a výrazu obličeje, postojem apod. Ve ZJ ale těmito prostředky tlumočnické vyjadřuje změnu tématu, otázku, negaci, podmínku apod.

Tlumočnické musí být schopen dva typy vyjadřování pomocí těla a výrazů obličeje rozlišit. Musí být schopen rozpoznat při tlumočení ze ZJ do MJ v projevu neslyšících, co je jazykové povahy a co ne, a naopak při tlumočení z MJ do ZJ musí sám umět vyjádřit tyto dva typy a oddělit jazykové prvky (negace, otázka,...) od neverbálních (emoce, sarkasmus, ironie,...).

Schopnost prostorově vyřešit situaci, v níž je jedním z užívaných jazyků znakový jazyk

Tlumočnické znakových jazyků nemohou tlumočit v kabině, jako je to běžné u tlumočnické mluvených jazyků. S vizuální povahou ZJ souvisí další specifika jeho tlumočení.

Tlumočení z mluveného do znakového jazyka

Když tlumočnické převádí informaci z MJ do ZJ, musí být jeho projev pro neslyšící dobře viditelný.

Konferenční tlumočení

V případě konferenčního tlumočení tlumočnické stojí většinou vedle řečníka a pro ještě lepší viditelnost jeho projevu v ZJ může být **umístěn na vyvýšeném místě**, nebo jeho projev může být v případě velkého sálu promítán na plátno. (Kellet Bidoli 2002, s. 176) Tlumočnické musí vyjít vstříc i dalším požadavkům neslyšících klientů. Někteří neslyšící například nemají rádi, když tlumočnické stojí nebo sedí vepředu před publikem, někdy preferují takovou situaci, aby nebyl tlumočnické všemi zúčastněnými viditelný (Solow 1981, s. 21). Proč tomu tak je? Neslyšící většinou neradi upozorňují na to, že jsou odlišní. Nejrady by se obešli bez tlumočnické a vše potřebné si zařídili sami, ovšem někdy se k tlumočnickým službám musí uchýlit. Ne každý neslyšící je hrdý na svůj jazyk a svou kulturu. Někteří (zvláště starší neslyšící) se za užívání znakového jazyka stydí. Proto nechtějí, aby si ostatní všimli, že tímto

jazykem komunikují. Ale i u mladších sebevědomých Neslyšících¹² může občas vzniknout situace, kdy si nebudou přát, aby tlumočník stál vedle mluvčího a byl všem na očích. Jestliže může tlumočník vyhovět, lze nechat neslyšícího klienta rozhodnout o umístění tlumočníka. Pokud je přítomno více neslyšících klientů, musí se změnou umístění souhlasit všichni (Solow 1981, s. 21). Tlumočník si musí být vědom všech těchto důvodů a požadavek neslyšícího respektovat.

Tlumočnickův projev je vhodné pro lepší viditelnost v případě velkého sálu **promítat na plátno**. Pokud promítání není možné, tlumočník by měl stát nebo sedět dostatečně blízko mluvčího (Solow 1981, s. 19-21) tak, aby neslyšící klient viděl mluvčího a tlumočníka v jednom zorném poli a nemusel se otáčet nebo těkat pohledem z mluvčího na vzdáleného tlumočníka.

Být **blízko mluvčího** je pro tlumočníka výhodné i proto, že lépe slyší slyšícího mluvčího. Jestliže se totiž tlumočník nemůže dívat na mluvčího přímo (a tedy lépe rozumět, vidět složku jeho neverbální komunikace), je nucen spoléhat se jen na prozodickou stránku projevu a na informace, které jsou vysloveny hlasem. Pro tlumočníka je tedy důležité dobře mluvčího slyšet a dostat tak kvalitní informaci v JV. Pokud tlumočníka v poslechu originálního projevu v JV něco ruší a informace neslyší, jeho koncentrace na významový převod informace z JV do JC je narušena. Musí se automaticky více soustředit na to, aby vůbec informaci v JV zachytil a tudíž už mu nezbyvá tolik procesní kapacity na kvalitní překlad a celý proces tím může být poškozen (Seleskovitch 1978, s. 112-113). Na druhé straně musí tlumočník respektovat osobní prostor mluvčího.

Někdy je prostředí uspořádáno tak, že slyšící **mluvčí sedí v první řadě obecnstva** a tlumočník stojí čelem k publiku, aby měl mluvčího ve svém zorném úhlu, právě kvůli řečnickovu neverbálnímu chování. Jiné řešení spočívá v **zapojení dvou tlumočnicků**. U tohoto způsobu tlumočení mluvčí zůstává čelem k publiku, jeden tlumočník sedí naproti němu v první řadě mezi publikem a převádí informaci do cílového (znakového) jazyka. Převod je zrcadlen druhým tlumočníkem, stojícím vedle mluvčího. Tento systém se hojně využívá v případech, kdy je informace převáděna přes znakový jazyk (např. z ASL¹³ do ČZJ a pak do ČJ, nebo opačně z ČJ přes ČZJ do ASL). V uvedeném případě se využívají i **neslyšící tlumočníci**. Jeden z nich informaci převádí z jednoho ZJ do druhého ZJ a sedí v obecnstvu v první řadě, druhý stojí naproti němu vedle mluvčího a zrcadlí informaci od prvního neslyšícího tlumočníka pro tlumočníka slyšícího tak, aby mohl projev z druhého ZJ přetlumočit do MJ.

¹² velké N je tu použito proto, že mladí neslyšící lidé, kteří jsou hrdí na svůj jazyk a kulturu, se píšou s velkým N

¹³ American Sign Language (americký znakový jazyk)

Komunitní¹⁴ tlumočení

V komunitním tlumočení stojí tlumočnickovi účastníkovi komunikace tak, aby na něj neslyšící dobře viděl, především na tlumočnickův obličej a ruce. Při tlumočení u lékaře, na úřadě a podobně většinou nemusí tlumočnick situaci prostorově řešit do té míry, jako u konferenčního tlumočení. Musí si ale dávat pozor na světelné podmínky. Zdroj světla za tlumočnickem (okno, otevřené dveře, lampa) a zezdola ruší vnímání mimiky, není proto vhodný. (Solow 1981, s. 29) Samozřejmostí je oblečení tlumočnicka, odpovídající situaci, takové, aby byly dobře vidět jeho manuální i nemanuální složky znaků. Pro tlumočnicky bílé pleti se proto osvědčilo prosté tmavé oblečení, v němž jsou všechny pohyby dobře patrné. Tlumočnick by měl na sebe poutat co nejméně pozornosti. Měl by se obejít bez výrazných doplňků, náušnic, náhrdelníků, prstenů apod. Dlouhé vlasy by měl nosit sepnuté dozadu, aby vynikly všechny výrazy jeho obličeje, které jsou stejně tak důležité, jako manuální složka projevu (Kellet Bidoli 2002, s. 176).

Při tlumočení ve škole nebo na přednáškách už musí tlumočnick prostorovému uspořádání, technické stránce tlumočení a podmínkám pro dobrou viditelnost věnovat větší pozornost.

Kromě tmavého oblečení se tlumočnickům ZJ v zahraničí, především v USA, osvědčilo používání tlumočnického plátna. Plátno jim pomáhá nejen utvořit kontrastující pozadí, ale působí i jako psychická připomínka k udržení tlumočnické role. Použití plátna všem přítomným i samotnému tlumočnickovi připomíná, že je tlumočnick v práci a nemůže se stát účastníkem komunikace. Je jen prostředníkem, který komunikaci usnadňuje. Odstranění plátna naopak dovolí sociální interakci před a po tlumočení. Pokud tedy tlumočnick ví, že půjde tlumočit do prostředí, kde je pozadí nevyhovující, doporučili bychom mu vzít si s sebou plátno (látka) odpovídající kontrastní barvy. Přitom je potřeba dbát na to, že úhlů, ze kterých se neslyšící na tlumočnicka dívají, je více, neslyšící nestojí (nesedí) vždy přímo proti tlumočnickovi. Proto je vhodné širší plátno, aby dobře viděli i ti, kteří nesedí přímo naproti tlumočnickovi. (Solow 1981, s. 27-28)

Tlumočnicki v ČR jsou zvyklí hlídat své oblečení tak, aby odpovídalo situaci, kterou tlumočí. Nošení vlastního plátna zde běžné není. Domníváme se, že užívání plátna by bylo přínosem, nejen kvůli lepší viditelnosti tlumočnickova projevu v ZJ, ale hlavně proto, že by se tím výrazněji naznačila jeho role zprostředkovatele komunikace a tedy fakt, že tlumočnick není jejím přímým účastníkem. Natažením plátna by tlumočnick názorně ukázal, že začíná pracovat a nelze s ním již vést hovor, svinutím plátna by naopak naznačil, že pracovat přestal.

¹⁴ komunitním tlumočením zde máme na mysli individuální tlumočení, kde je přítomen menší počet účastníků, většinou jen dva účastníci komunikace a jeden tlumočnick

Pro tlumočníky znakového jazyka může být obtížné vypořádat se se svým umístěním během tlumočení promítaných filmů nebo během prezentací na plátno. Tlumočníci si v tomto případě musí pohlídat, aby nevstoupili do obrazu a aby tak nenarušili viditelnost vnímání informace ve ZJ. Tlumočníci mluvených jazyků tento problém prakticky nemusí řešit, většinou jsou během simultánního tlumočení v kabinách a účastníkům je překlad pouštěn do sluchátek.

Tlumočení ze znakového do mluveného jazyka

Během tlumočení ze ZJ do MJ musí tlumočnick dobře vidět znakujícího řečníka. Jsou potřeba dobré světelné podmínky, jaké jsme zmiňovali u tlumočení z MJ do ZJ, tentokrát však především na straně neslyšícího mluvčího. I zde tedy platí pravidla o umístění světla tak, aby nic nerušilo vnímání informace v ZJ, tentokrát vnímané tlumočnickem. Ten nemůže převádět projev neslyšícího řečníka do MJ, když je řečník ve stínu, za ním nebo pod ním světlo apod.

Jak už napovídají pravidla o viditelnosti neslyšícího mluvčího, je zřejmé, že tlumočnick nesmí vlastně neslyšícího řečníka během projevu téměř spustit z očí. Nelze si tedy dělat v průběhu tlumočení poznámky. K tomuto tématu se ještě vrátíme v kapitole 2.4.4. *Srovnání tlumočení mluvených a znakových jazyků*, kde se budeme věnovat i tématu průběžného zapisování poznámek během tlumočení ZJ.

Správné umístění tlumočnicka a technické podmínky tlumočení jsou faktory, nad kterými má tlumočnick kontrolu. Je vhodné vyřešit otázku svého umístění a světelných podmínek před tlumočením a nikoliv v jeho průběhu, aby tlumočnick zbytečně neztratil řešením technické stránky nějakou informaci, kterou má převést z JV do JC. (Solow 1981, s. 21)

Ne vždy jsou podmínky pro tlumočení ideální, tlumočnick proto musí často improvizovat a zajistit zvukovou, prostorovou a světelnou stránku tlumočení tak, jak umí nejlépe a jak mu situace a možnosti dovolí.

2.4.4 Srovnání tlumočení mluvených a znakových jazyků

Jaké mají tlumočníci MJ ve srovnání s tlumočnicky ZJ **podmínky k přípravě**? Tlumočníci a překladatelé mluvených jazyků se mohou během překladu nebo přípravy na tlumočení opřít o dvojjazyčné a výkladové slovníky. Vizuální jazyk, využívající trojdimenzální (3D) prostor, je velmi obtížné, ba téměř nemožné, graficky zapsat. Mnoho znaků je navíc produktivních, tzn. mění se podle toho, v jaké souvislosti je znak užit, a všechny tyto produktivní znaky

nelze ve slovnících zachytit. Zmrazených znaků¹⁵ je velmi málo. Tlumočníci znakových jazyků nemohou využívat slovníky tak, jako tlumočníci mluvených jazyků. Pochopitelně existují slovníky znakového jazyka, ale zdaleka nepokryjí veškeré oblasti, se kterými se tlumočníci znakových jazyků setkávají. Znakový jazyk je možné zapsat pomocí notačních systémů, ty se ale liší od autora k autorovi, nejsou sjednocené a většinou bývají i velmi složité a v praktickém životě nepoužitelné. (Kellet Bidoli 2002, s. 178)

Tlumočení ZJ oproti tlumočení MJ klade velké nároky na **fyzickou stránku tlumočnicka**. Není tedy náročné jen psychicky, ale i fyzicky. Fyzická náročnost je způsobena spotřebováním energie na vyjádření obsahu přetlumočeného sdělení tělesnými artikulátory (ruce, horní část těla, hlava, mimika)

Rovněž **psychická obtížnost tlumočení ZJ** může být výraznější než u tlumočnicků MJ. Stresové faktory, společné oběma způsobům tlumočení, jsou umocněny tím, že tlumočníci ZJ jsou mnohem více vidět. Jejich stres se nemůže zmírnit v tlumočnických kabinách. K většímu psychickému tlaku, pod kterým tlumočníci ZJ jsou, přispívá také fakt, že mnoho veřejných tlumočení je natáčeno na videokameru, neboť neslyšící místo zápisů upřednostňují videozáznamy projevů. Vývoj jde ale v oblasti tlumočení dopředu a začínají se zavádět audionahrávky projevů i u tlumočnicků mluvených jazyků i tzv. videokonference, které mohou sloužit jako důkaz ve sporných bodech jednání. (Kellet Bidoli 2002, s. 178)

Tlumočníci znakových jazyků na rozdíl od tlumočnicků mluvených jazyků občas trpí **záněty šlach a dalších nemocí zápěstí**, které jsou způsobeny častým opakováním určitých pohybů.

Pro tlumočnický ZJ není jednoduché si **v průběhu tlumočení zapisovat poznámky**, jak je typické pro tlumočnický MJ při konsektivním tlumočení. Tato skutečnost souvisí s tím, že znakové jazyky jsou vizuálně motorické. V jednom ze směrů převádění informace (ze ZJ do MJ) je zápis téměř nemožný. Tlumočníci nemohou sledovat znakujícího přednášejícího a zároveň si dělat poznámky. Musí se soustředit na pohyby těla a výrazy obličeje znakujícího. Z opačného směru, tj. z MJ do ZJ, by si tlumočníci teoreticky poznámky pomocí mluveného jazyka dělat mohli. Avšak jakékoliv přerušení tlumočnickova konceptu převodu do cílového znakového jazyka poznámkami v mluveném jazyce by převod mohlo negativně ovlivnit. Aby tlumočnick zvládl bez zhoršení kvality přetlumočení informace, musel by mít výborně vytrénovanou paměť a části informace v mluveném jazyce by musely být výrazně kratší, než je zvykem při tlumočení mluvených jazyků. Jak už jsme konstatovali, notační systémy ZJ nejsou sjednocené, jsou složité a pro praktický život nepoužitelné. Nicméně, tlumočení

¹⁵ zmrazené znaky jsou znaky, které jsou stále stejné, nemění nijak svůj tvar, pohyb ani místo artikulace

znakového jazyka většinou probíhá formou simultánního tlumočení (Kellet Bidoli 2002, s. 177), proto problémy, které by mohly tlumočnickům pro neslyšící vzniknout při konsekutivním tlumočení, téměř nejsou nuceni řešit.

Tlumočníci mluvených jazyků jsou většinou schopni **tlumočit z více než jednoho jazyka** do svého mateřského jazyka. Znalost tří nebo čtyř jazyků není u nich nic neobvyklého. Naproti tomu tlumočníci znakových jazyků většinou ovládají jen většinový jazyk své země a národní znakový jazyk. (Kellet Bidoli 2002, s. 178) Nedostatek tlumočnicků, kteří by byli schopni tlumočit z mluveného jazyka do znakového a ještě do jiného znakového jazyka (např. ASL) vede k potřebě přítomnosti více tlumočnicků, včetně neslyšících tlumočnicků. Samozřejmě jsou i tlumočníci, kteří jsou schopni tlumočit do více znakových jazyků (buď z MJ, nebo jiného ZJ), např. v USA, ale takových tlumočnicků je v České republice pořád málo.

Zmínění podobností a rozdílností mezi tlumočením mluvených a znakových jazyků nám částečně podkrylo nejen to, čím se tyto dva typy tlumočení liší, ale také především to, v čem jsou stejné. (Kellet Bidoli 2002, s. 179)

Přes rozdílnost těchto dvou typů jazyků totiž všichni tlumočníci pracují tímtež způsobem. Obdrží informaci v jednom jazyce a předají ji v jazyce jiném. Zprostředkovávají komunikaci mezi dvěma nestejnými jazyky a kulturami. Tlumočení je most, který spojuje dvě rozdílné reality, dva rozdílné světy. Mezi tlumočením znakových jazyků a mluvených jazyků existují samozřejmě odlišnosti, přesto však stále zůstává tlumočením mezi dvěma rovnocennými komunikačními prostředky, jež jsou přirozenými jazyky a lidé se jimi mohou plnohodnotně dorozumět.

2.5 Chyby v simultánním tlumočení

Jak jsme v předchozích kapitolách konstatovali, tlumočníci mluvených jazyků a znakových jazyků při své převodu z JV do JC chybují. Podíváme se nyní na to, jaké výzkumy chyb tlumočnicků mluvených a znakových jazyků proběhly a do jakých kategorií jsou podle těchto výzkumů chyby řazeny. Pro přehlednost uvádíme výzkumy chyb jak formálních, tak i obsahových, posledně jmenovanými se však v praktické části práce dále zabývat nebudeme.

2.5.1 Chyby tlumočnicků mluveného jazyka

Chyby tlumočnicků mluvených jazyků už byly analyzovány mnoha odborníky. Všechny kategorizace chyb tlumočnicků mluvených jazyků se víceméně shodují v tom, že tlumočníci dělají chyby významové (obsahové) a formální.

V této kapitole vycházíme zejména z názorů Henrika C. Barika (Barik 1975, in Pöchhacker a Shlesinger 2002) a z diplomových prací Kláry Němcové (Němcová 2004) a Martina Nejedlého (Nejedlý 2004). Zmiňovaného rozdělení chyb tlumočnicků z hlediska formy a obsahu se drží téměř všichni autoři, které tu zmíníme. Například Daniel Gile (Gile 1995, in Němcová 2004), Catherina Falbová (Falbo 1998, in Němcová 2004) i již zmiňovaný Henrik C. Barik. Ten se ve své práci věnuje více obsahovým chybám. Formální chyby, jako například zpětné opravy a opakování, zmiňuje jen na okraj v rámci chyb obsahových a vyslovuje názor, že by tato problematika zasloužila další systematický výzkum. (Barik 2002, s. 89)

Němcová (Němcová 2004, s. 38) ještě přidává ke kategorii obsahu a formy kategorii prezentace. Tato kategorie se nám ale zdá velmi podobná kategorii formální, proto jsme prezentaci zahrnuli do formy a samostatnou kategorii prezentace tu neuvádíme.

Obsah

Do obsahových chyb lze zařadit zejména vynechávky a přidání informací, které výslednou informaci po obsahové stránce nejvíce poškodí. Tyto dva typy chyb také zmiňuje většina autorů zabývajících se chybami tlumočnicků mluveného jazyka (Gile 1995, Falbo 1998, Barik 2002).

Vynechávky, neboli ztráty informací, tj. vynechání informace, která je obsažena ve výchozím textu (VT), ale v JC chybí, jsou chyby, které výrazně změní a tím i poškodí výchozí projev. Text v JC je pak ochuzený o určitou informaci, která byla v JV a tím se může změnit i význam celého projevu. Vynechávky se objevují hlavně z důvodu nepochopení informace v JV a někdy i z důvodu časového tlaku, pod kterým tlumočníci jsou. Do obsahových chyb řadí Němcová (Němcová 2004) kromě skutečných chyb i některé tlumočnické strategie, jako například princip ekonomie (strategické komprese a dekomprese). Příkladem strategické komprese (v tomto případě jejího typu - generalizace) je věta v JV: „*Na stole byl položen penál, tužka a propiska.*“, kterou může tlumočník přeložit z důvodu časového tlaku do JC takto: „*Na stole byly položeny psací potřeby.*“) Význam je zachován (informace je v JC

zobecněna), tlumočník ale využil princip ekonomie a nevyjmenoval položky, které se za pojmem „psací potřeby“ skrývají. Podle Němcové mohou strategické komprese způsobit vynechání informace, nebo významový posun. Tyto dva důsledky strategických kompresí nejen považuje za chybu, jak už jsme zmínili, ale také je od sebe odděluje.

Dle našeho mínění fakticky nelze oddělovat důsledky strategické komprese. Při strategické kompresi, kdy je v JC vynechána informace, můžeme zároveň drobný významový posun občas vysledovat také. Naopak při strategické kompresi, kdy je v JC význam nepatrně posunut, můžeme někdy pozorovat vynechání určité informace, která byla obsažena v JV.

Podle našeho názoru tyto tlumočnické strategie nelze považovat za chybu. Pokud není převod doslovný, což by neměl být, jsou často nějaké dílčí informace vynechány, přidány nebo nepatrně významově posunuty. Celkový význam a záměr řečníka zůstává v převodu zachován.

Přidání informace je taková chyba, kdy tlumočník přidá do JC další informaci, přičemž v JV vůbec nebyla obsažena. Tato chyba je právě tak závažná jako vynechání. Přidávání informací může být způsobeno tlumočnickovou přehnanou snahou přetlumočit informaci tak, aby byla co nejvíce srozumitelná. Do převodu tedy vloží své vlastní znalosti a zkušenosti a tím informaci přidá. Přidáním informace rozumí Němcová i strategické rozvolnění (dekomprese). Příkladem strategického rozvolnění může být převod věty v JV: „*Doktor tam je pouze ve všední dny.*“, kterou tlumočník z důvodu dostatku času přetlumočil do JC takto: „*Doktor tam je pouze ve všední dny, tzn. pondělí až pátek.*“ Oproti Němcové se domníváme, že zde není význam nijak poškozen, tlumočník pouze rozvedl (rozvolnil) stávající myšlenku tak, aby informace v JV nebyla nijak změněna.

Barik (Barik 2002, s. 82) vyčleňuje několik typů chyby zvané přidání informací a zařazuje tam i takovou chybu, která se objevila například v převodu věty z francouzštiny jako jazyka výchozího (Barik ji přeložil do angličtiny) „*which books they are going to publish and the way in which they are going to do it*“, kterou tlumočník přeložil do angličtiny „*the selection of the books which are going to be published and how they are going to be offered to the public*“. Barik tu zvýraznil slovní spojení „to the public“, které bylo tlumočnickem přidáno. Tlumočník totiž zaměnil francouzské „le faire“ (to do it - udělat) za „to offer“ (nabídnout) a k této záměně přidal ještě výraz „to the public“. Domníváme se však, že význam věty „které knihy budou publikovány a jak budou publikovány“ je v převodu dodržen. Nemyslíme si tedy, že by šlo o významnou přidanou informaci, která by měla být pokládána za chybu.

Do obsahových chyb lze řadit i **tzv. záměny (náhrady)**, kdy tlumočník nic nepřidá ani neubere, ale jednoduše změní význam slova nebo slovního spojení. Barik (Barik 2002, s. 82-85) vyčleňuje těchto záměn opět několik typů.

K obsahovým chybám lze ještě počítat **nedostatečnou koherenci**, kdy informace v cílovém jazyce nejsou usouvztažněné, tlumočník neumí dát informace do odpovídajících vztahů.

Vynechávání a přidávání informací (ted' nemyslíme strategické postupy komprese a dekomprese, které nepovažujeme za chybu), se v předchozích dobách dopouštěli tlumočníci pro neslyšící, tzv. tlumočníci první generace, velice často. Informace, o kterých usoudili, že nejsou důležité a že by je neslyšící nepochopili, vynechali, a některé informace o své vůli naopak přidávali, včetně svých vlastních názorů a rad.

Forma

Formálních chyb je celá řada, uvedeme zde nejvýraznější kategorie chyb. Barik formální chyby řadí do problematiky „elegantního, vytříbeného“ převodu. K těmto chybám jsou podle něj náchylnější tlumočníci, kteří tlumočí doslovněji (což my považujeme za jeden druh formální chyby – doslovnost) a nevystavují se tedy riziku, že budou muset přeložit styl promluvy a další hlediska promluvy mluvčího. (Barik 2002, s. 90)

My jsme toho názoru, že formálním chybám se nevyhnou jak tlumočníci, kteří tlumočí doslovněji, tak i tlumočníci, kteří se snaží tlumočit význam informace. S gramatikou a dalšími formálními aspekty se musí vyrovnávat i tlumočníci, kteří tlumočí významově.

První z formálních chyb je chyba zvaná **doslovnost**, tj. syntaktická doslovnost - respektování syntaktické struktury VT a dále lexikální doslovnost. Syntaktická doslovnost se projevuje v podobě závažné interference, přejímáním celých vět nebo větných struktur výchozího jazyka do cílového. Lexikální doslovnost se projevuje přesným překladem jednoho slova nebo slovních spojení z JV do JC bez ohledu na význam slov a na vlastnosti cílového jazyka a kultury s ním spojené.

Další chybou jsou nejrůznější **gramatické nepřesnosti**. Jedná se o nepřesnost ve shodě podmětu s přísudkem (např. použití špatné koncovky: *ženy se dohadovalo*) nebo vyšínutí z vazby (např. použití špatné předložky nebo pádu: *pod židlím*), nebo nevhodnou kolokaci (nevhodné spojení slov, např. *pozorovat televizi*).

Zpětné korekce jsou také často počítány za formální chybu. Jsou to za prvé běžná přereknutí, za druhé falešné začátky, tj. tlumočník začne překládat určitý úsek výpovědi, pak ale po čase zjistí, že začátek přeložil špatně a začne znovu. Za třetí to jsou rektifikace, tj.

tlumočník delší dobu tlumočí nějaké slovo špatně, po čase si chybu uvědomí a použije nesprávně přeložené slovo s výrazem respektive a následně správně přeloženým slovem (např.: *a jejich kino respektive filmy byly zvláštní*).

Formálními chybami jsou také **formulační nedostatky**. Jsou to například chyby z hlediska prozodie, jako nedostatečná koheze (tlumočnickův hlas chvílemi ztrácí na intenzitě, vytrácí se) nebo hezitační pauzy (tlumočník se v projevu zadržává, vzniklé pauzy vyplňuje nepříjemnými zvuky, jako je hmm, eee, apod.) dále různé vyjadřovací a řečnické neobratnosti. Takovou řečnickou neobratností je například nedostatečné navázání kontaktu s posluchači, které tlumočník na rozdíl od řečníka nezvládl. Vyjadřovací neobratností je například časté opakování jednoho výrazu.

Další formální chybou jsou **stylistické posuny a nevhodný výběr slov** v tlumočnickově převodu. Neadekvátní stylistický převod lze vysledovat v podobě neutralizace. Projev, který byl například ve stylu publicistickém, tlumočník zneutralizuje a nepoznáme, jaký styl řečník použil. Ke stylistickému posunu může také dojít tak, že projev, který byl přednesen ve vyšší stylistické rovině, je přetlumočen do nižší stylistické roviny (například projev na odborné konferenci je přetlumočen do nižšího hovorového stylu) a naopak. Tento chybný stylistický převod je způsoben zejména nevhodným výběrem slov. V překladu oficiálního projevu tlumočník použije například výrazy *spousta*, *ňáké*, které neodpovídají stylu projevu ve výchozím jazyce. Použitím takového nevhodného slova posune styl projevu, buď směrem do nižší nebo vyšší úrovně.

2.5.2 Chyby tlumočnicků znakového jazyka

Systematický výzkum zabývající se chybami tlumočnicků znakového jazyka v ČR zatím neproběhl. Pokusili jsme se proto vyhledat informace o tom, zda byl proveden výzkum chyb tlumočnicků znakového jazyka alespoň v zahraničí.

V dostupných publikacích ani na zahraničních webových stránkách jsme bohužel nenašli žádné zmínky o tom, že by takový systematický výzkum proběhl. Někteří autoři prováděli pouze dílčí výzkumy na toto téma. Například Jemina Napier (2002) se zabývala jednou z chyb tlumočnicků znakového jazyka z hlediska obsahového, a to vynechávkami informací.

Obrátili jsme se proto pomocí elektronické pošty na dvě organizace tlumočnicků znakového jazyka. Oslovili jsme European Forum of Sign Language Interpreters (EFSLI) a World Association of Sign Language Interpreters (WASLI) se žádostí o bližší informace o výzkumu chyb tlumočnicků ZJ ve světě. Posledně jmenovaná organizace na naši žádost

nereagovala. EFSLI nás prostřednictvím sekretariátu odkázala na své webové stránky, konkrétně na stránku uveřejňující publikace vydané v poslední době. Mezi těmito publikacemi, vesměs obecnějšího zaměření, byla již zmíněná publikace Napierové. Nové informace jsme se tedy nedozvěděli.

Pátrali jsme dál a požádali jsme tlumočnicka amerického znakového jazyka pana Tima Curryho (osobní setkání) o informace ve věci výzkumu chyb tlumočnicků ZJ v USA. Odkázal nás na výzkum Denisse Cokelyho, profesora amerického znakového jazyka na Northeastern University, který je autorem a spoluautorem mnoha odborných publikací na téma ASL a jeho tlumočení. V jedné ze studií se zabývá právě chybami tlumočnicků znakového jazyka. Cokelyho publikaci se nám ale bohužel nepodařilo obstarat, proto tu uvádíme následující názor zprostředkovaně. O Cokelyho názoru na jednu z tlumočnických strategií, na funkci časového posuvu, se zmiňují Thomas N. Kluwin a David A. Stewart (2001) ve svém článku v Odyssey Magazine „Interpreting in schools: a look at research“. Cokely podle nich tvrdí, že čím delší je tlumočnickovo časové zpoždění od projevu ve výchozím jazyce, tím více udělá chyb.

V USA tedy podle našich informací výzkum na chyby tlumočnicků znakového jazyka proběhl, v ČR ale nejsou jeho výsledky snadno dostupné ani ve formě publikace, ani na webových stránkách v elektronické formě.

3 EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Výzkum zaměřený na formální chyby tlumočnicků českého znakového jazyka a vytvoření kategorizace těchto chyb

Ve výzkumu se zaměříme na formální chyby tlumočnicků znakových jazyků při tlumočení z ČZJ do ČJ.

Pokud chceme hodnotit výkon z hlediska správnosti, je podle Barbary Moser-Mercerové (Moser-Mercer 1996, in Němcová, 2004) potřeba nejdříve si vytvořit stupnici různých druhů chyb, do kterých budeme následně konkrétní chyby zařazovat. Chyby by neměly být děleny do příliš velkého množství kategorií, ale zároveň by se kategorie neměly překrývat, aby byla interpretace výsledků přehledná. Hodnotitel tlumočnických chyb by měl být zároveň tlumočnick, aby byl schopen rozeznat užití tlumočnických strategií a taktik a nehodnotil tak například strategické vynechávky a komprese jako chyby (viz kategorizace Němcové, která považuje strategické komprese a dekomprese za chybu).

Tyto podmínky jsme se v našem výzkumu snažili dodržet. Nevytvářeli jsme tedy velké množství kategorií, aby bylo řazení přehledné a každá kategorie zahrnovala jeden typ chyby. Tlumočnická praxe nám také pomohla se ve zkoumaném materiálu zorientovat a určit jednotlivé typy chyb.

Přínosné pro objektivnější analýzu kvality tlumočení bývá přehrání výkonu tlumočnickovi, který tlumočil a následná konzultace s ním, na jejímž základě pak získá hodnotitel další informace o použitých strategiích a záměrech tlumočnicka (Moser-Mercer 1996, in Němcová 2004). Pokusili jsme se tedy získat více informací k natočenému materiálu tak, aby naše analýza byla co nejobjektivnější, a to tím způsobem, že byl uskutečněn seminář na téma této bakalářské práce (více v kapitole 3.1.4. *Cvičení pro tlumočnický*).

Při výzkumu a sběru materiálu jsme postupovali tím způsobem, že jsme natáčeli různé tlumočnické situace, kde byl řečníkem neslyšící a slyšící tlumočnick převáděl informace z českého znakového jazyka do češtiny. Natáčeli jsme reálné tlumočnické situace, žádná z nahrávek nepochází z tlumočení za experimentálních podmínek. Nahrávky jsou ze školního prostředí (vysoká škola, střední škola) a řečníkem je buď neslyšící vyučující nebo neslyšící student. Chyby byly pozorovány u 6 zkoumaných tlumočnicků různého věku, pohlaví a vzdělání.

3.1.1 Stanovení hypotézy

Chyby, o kterých jsme předpokládali, že se u tlumočnicků při převodu informací objeví, jsme čerpali jednak ze svých vlastních zkušeností z pozorování tlumočnicků znakového jazyka při tlumočení, jednak z výše uvedených typů chyb u tlumočnicků mluvených jazyků.

Domníváme se, že se tlumočníci budou dopouštět doslovnosti, jak lexikální, tak syntaktické, přičemž více se doslovnost bude týkat syntaktické struktury VT. Dalším typem předpokládané chyby je nevhodný výběr slov a stylistické posuny. Předpokládáme gramatické nepřesnosti, týkající se zejména shody podmětu s přísudkem, vyšinutí z vazby a flexe a dále výskyt zpětných korekcí, hlavně rektifikací a falešných začátků. Očekáváme, že se tlumočníci budou dopouštět formulačních nedostatků, a to zejména hezitačních pauz a opakování a budou nezřetelně vyslovovat některé části projevu. Projev tlumočnicků bude občas málo plynulý s dlouhými pauzami. Předpokládáme také části projevů, postrádajících smysluplnost (informace budou obsahově správné, ale špatně usouvztažněné), tj. zmatenost projevu.

Co se týče četnosti chyb, očekáváme, že se budou nejvíce vyskytovat hezitační pauzy, opakování a zpětné korekce.

Ve výzkumu nebudeme brát v potaz tlumočnickovu připravenost nebo nepřipravenost na tlumočení, jelikož všechny nahrávky pocházejí ze školního prostředí, kde lze očekávat tlumočnickovu řádnou přípravu na dané téma.

3.1.2 Zjištěné chyby

Při analýze tlumočnických výstupů jsme hodnotili četnost zaznamenaných typů nedostatků. Jakýkoli rozbor tlumočnických výkonů však vždy obsahuje subjektivní prvek, jiný hodnotitel by mohl dojít k poněkud odlišným výsledkům.

Všechny typy chyb, které tu budeme popisovat, jsou zachyceny na digitálním videodisku (DVD), jež je součástí této praktické části práce.

Po provedení rozboru nahrávek, zachycujících výkony tlumočnicků znakového jazyka při tlumočení z českého znakového jazyka do češtiny, jsme vypožorovali typy chyb, které jsme rozdělili do následujících kategorií:

1) **Doslovnost**

- lexikální doslovnost

- respektování syntaktické struktury VT

(4 ukázky - Příloha 1)

2) **Gramatické nepřesnosti**

- chybná shoda podmětu s přísudkem, vyšínutí z vazby (např. špatný výběr předložky, pádu, záměna příslovce za přídavné jméno), nesprávná flexe

(9 ukázek - Příloha 1)

3) **Zpětné korekce**

- falešné začátky, tj. chybný začátek a následná oprava

(4 ukázky - Příloha 1)

- rektifikace, tj. zopakování celku (věty, sousloví) s chybou následovanou výrazem „respektive“ apod. a správným výrazem

(1 ukázka - Příloha 1)

- běžné přechytnutí na úrovni: - slova

- slabiky, hlásky

(4 ukázky - Příloha 1)

4) **Formulační nedostatky**

- opakování jednoho slova nebo spojení slov víckrát za sebou

(5 ukázek - Příloha 1)

- nedokončené věty

(1 ukázka - Příloha 1)

- výplňková slova

(7 ukázek - Příloha 1)

5) **Chyby z hlediska prozodie**

- hezitační pauzy

(13 ukázek - Příloha 1)

-neplynulý projev

(4 ukázky - Příloha 1)

-chybná výslovnost

- nesrozumitelnost

(4 ukázky - Příloha 1)

- nezřetelná výslovnost se zeslabenou intenzitou hlasu
(5 ukázek - Příloha 1)

- 6) **Postrádání smysluplnosti přetlumočené informace** (za předpokladu, že informace byla srozumitelná v originálním projevu)
- zmatený projev (informace nejsou dané do vztahů, jsou nesouvislé)
(1 ukázka - Příloha 1)

Chyby 1-6 byly v nahrávkách tlumočnicků nejčtenější. Mnoho chyb se vyskytovalo ve spojení s dalším typem chyby, nešlo proto v některých případech zcela oddělit jednotlivé typy. V několika ukázkách se proto objevuje víc chyb najednou.

Jednotlivé typy chyb se také do jisté míry vázaly na konkrétního tlumočnicka. Například u některého se více vyskytovaly hezitační pauzy, u jiného gramatické nepřesnosti, opakování apod. Tento aspekt výzkumu rozvedeme více v kapitole 3.1.3.2 *Srovnání typů chyb u zkoumaných tlumočnicků*.

3.1.3 Analýza výzkumu

3.1.3.1 Vlastní kategorizace typů chyb

Pokusíme se nyní více rozebrat a popsat typy chyb, které se na nahrávkách objevovaly současně s několika chybami, které na nahrávkách zachyceny nejsou, ale jsou také častou formální chybou při tlumočení z českého znakového jazyka do češtiny.

Doslovnost

Tlumočníci znakových jazyků se často drží struktury věty ve výchozím jazyce, nebo překládají doslovně slovo, které má v cílovém jazyce trochu jiný význam. Domníváme se, že k tomuto druhu chyb mají tlumočníci ZJ trochu větší sklony než tlumočníci mluvených jazyků. Může to být způsobeno tím, že tlumočníci ZJ někdy získají pocit, že když přeloží doslovně to, co vidí, vyslovením příslušného slova, nejde o takovou doslovnost, jako když tlumočník MJ pojem tlumočí z jednoho mluveného jazyka do druhého. U tlumočení ze znakového jazyka do mluveného má pojem po přetlumočení zcela „jinou“ podobu. Co bylo řečeno pomocí vizuálně-motorického jazyka, je řečeno audio-orálním jazykem.

Doslovnost se projevuje jak lexikálně, tj. tlumočnick přeloží doslovně jeden výraz, znak (např. *nejsem žádná hvězda* místo *nejsem žádný matematik*), tak i strukturně, kdy se tlumočnick drží struktury věty ve výchozím jazyce (např. *manželství když se rozvede* místo *když se manželé rozvedou, kůže transplantace* místo *transplantace kůže*).

a) Lexikální doslovnost se objevuje hlavně u výrazů, ke kterým se hledá špatně český ekvivalent, nebo ekvivalent plně nevystihuje význam daného znaku. Většina tlumočnicků znakového jazyka je také zvyklá přebírat „slova“ ze znakového jazyka. Někdy totiž jeden znak přesně vystihuje význam, který v českém jazyce nemá jedno slovo. Proto se překlad znaku používá i v mluveném jazyce mezi slyšícími lidmi, kteří se pohybují v komunitě neslyšících (tj. i tlumočnický) a z toho důvodu může tlumočnickům činit potíže přeložit daný výraz, znak do češtiny.

Můžeme uvést příklad specifického znaku, k němuž je připojen orální komponent, který se vyslovuje jako „FIFI“. Tento specifický znak nese význam nechuti k nějaké činnosti, lenosti apod. V češtině je však potřeba tento znak přeložit mnoha slovy podle konkrétní situace, ve které byl znak použit. Tlumočnicki mezi sebou tento znak, tj. jeho orální komponent, používají i v běžné mluvě v českém jazyce mezi sebou. Když pak znak použije neslyšící ve svém projevu, který má tlumočnick převést do MJ, hledá tlumočnick mnohdy těžko slova k adekvátnímu překladu do MJ. Nejedná se přímo o to, že by tlumočnick při převodu do MJ vyslovil orální komponent „FIFI“ místo odpovídajícího výrazu, ale může s převodem mít jisté potíže.

Je potřeba si pro tyto případy připravit výraz nebo frázi, která bude výrazu ČZJ odpovídat v češtině.

Kromě těchto výrazů, ke kterým se špatně hledá český ekvivalent, se lexikální doslovnost vyskytuje i u běžných výrazů, které mají v ČZJ širší význam, ale v ČJ má tento výraz význam konkrétnější. Přesto tlumočnicki tento výraz často přeloží doslovně tak, že význam výrazu v JV neodpovídá výslednému významu v JC. Nahrávka tlumočnickovy doslovné lexikální chyby („*potkáme se příští týden v pondělí*“, lépe „*další hodinu spolu máme v pondělí*“ nebo „*uvidíme se příští týden v pondělí*“) je toho příkladem. Výraz „potkat se“ v češtině používáme jen pro situace, kdy se s nějakým člověkem náhodou vidíme, krátce se setkáme. V ČZJ se dá tento výraz použít ve více situacích, například v té situaci, ve které ho použil neslyšící učitel na nahrávce. Tlumočnick se však nesmí ovlivnit těmito významy v ČZJ a musí výraz patřičně přeložit do ČJ.

b) Strukturní doslovnost je u tlumočnicků ZJ rovněž hojná. K této doslovnosti dochází z více důvodů. Velká část tlumočnicků ZJ se jí dopouští proto, že doslovný překlad není tak

obtížný jako adekvátní překlad do českého jazyka, při němž musí tlumočník vydat mnohem více energie. Proto se začínající tlumočníci, nemající tolik zkušeností, nebo tlumočníci, kteří nedosahují profesionálních kvalit, této chyby často dopouštějí. Mnoho starších tlumočnicků také bylo zvyklých tlumočit ze znakované češtiny¹⁶. Znakovanou češtinu dříve neslyšící ve styku se slyšícími používali více, bylo jim vštěpováno, že znakový jazyk se nevyrovná českému jazyku. Dlouho žili v přesvědčení, jež získali od učitelů neslyšících, vychovatelů a těch, kteří s neslyšícími v době před rokem 1989 pracovali, že znakový jazyk je primitivní a méněcenný. Tlumočníci v tomto případě tedy nemuseli řešit převod slovosledu, protože slovosled znakované češtiny a českého jazyka je shodný. Dnes už neslyšící ve větší míře užívají znakový jazyk, a proto se starší tlumočníci se strukturní doslovností více potýkají.

Gramatické nepřesnosti

Gramatických nepřesností se tlumočníci dopouštějí často. Tento typ chyb je zapříčiněn hlavně časovým tlakem, pod kterým tlumočník pracuje. Tlumočník zachytí obsah a snaží se ho v co nejkratší době předat. V té rychlosti dá přednost přetlumočení obsahové stránky před formální. Tato volba je samozřejmě v pořádku, ale právě proto nekvalitou někdy trpí gramatická stránka projevu.

Nejčtenějšími chybami je špatný výběr předložky (např. *k tomu souvisí* místo *s tím souvisí*, *typické ve znakovém jazyce* místo *typické pro znakový jazyk*), použití nevhodného pádu (např. *někdo se mění srdce* místo *někomu se mění srdce*), nesprávné užití shody podmětu s přísudkem (např. *polévka bylo řídká* místo *polévka byla řídká*) nebo záměna příslovce za přídavné jméno (např. *lepší rozumí* místo *lépe rozumí*).

Četnost shora uvedených chyb je zřejmě zapříčiněna tím, že znakový jazyk vztahy ve větě vyjadřuje jinak, než mluvený jazyk svými předložkami nebo pády. Shoda podmětu a přísudku se v ZJ neobjevuje, bývá totiž většinou mezi přísudkem a předmětem, znakový jazyk také nerozlišuje mezi slovními druhy (např. mezi příslovcem a přídavným jménem). Tlumočníci ZJ se proto nemohou opřít o gramatiku ZJ, tak jako občas mohou tlumočníci MJ v případě, kdy jsou jazyky gramaticky podobné. Tlumočníci mluvených jazyků z angličtiny do češtiny nemusí například složitě přemýšlet nad tím, jak přeložit spojení z anglického jazyka *under the table* z hlediska slovosledu, protože i když předložka *under* zní v ČJ *pod*, je ve výchozím jazyce obsažena. Ve znakovém jazyce je toto spojení vyjádřeno prostorem, žádná předložka se tu nepoužije.

¹⁶ čeština převedená do znaků, slovosled stejný jako slovosled češtiny

Zpětné korekce

Zpětná korekce je jednoznačně chybou, přesto je někdy vnímána jako prospěšná pro celkové pochopení projevu. Je lepší, když se tlumočník zpětně opraví, než když posluchačům předá zkreslené informace.

a) Takto jsou vnímány především chyby toho typu, kdy tlumočník použije chybně přetlumočený pojem a výraz „respektive“ (nebo podobný výraz) s následným správným pojmem (rektifikace).

b) Zpětné korekce, které spočívají v použití chybně přetlumočeného pojmu s okamžitým opravením na správný pojem (falešné začátky), jsou už považovány za velkou chybu, která posluchače může nejen nepříjemně rušit v poslechu projevu (např....*použít-rozdělit...*,*potřebuje zkusit-získat...*,*není-snadno ho nezničíte...*,... *když to převádím...když převádíme...*), ale způsobit i omyl a nedorozumění.

c) Zpětnou korekcí se také rozumí běžná přeroknutí, kdy tlumočník po přeroknutí použije už správný, nezkomolený výraz.

Formulační nedostatky

a) Tlumočník opakuje jedno slovo nebo spojení slov víckrát za sebou, buď z toho důvodu, že se není schopen vyjádřit, nebo že neví, jak v tlumočení následujícího celku pokračovat (např....*když tedy máme otázku...když máme otázku...*,...*tak nám ten silikon...tak nám...tak nám ten silikon...*).

b) Tlumočník neukončuje začaté věty, protože už zachytil další informace, které potřebuje přetlumočit, nebo proto, že konec věty neumí přetlumočit, nerozumí mu a raději ho vynechá (např....*takže ty molekuly jsou tam v nějaké určité, v nějaké jako...*).

c) Tlumočník často používá určitá slova, kterými vyplňuje prostor, kdy neví, jak projev přetlumočit, nebo se není schopen vyjádřit. Tato výplňková slova, která se v našem výzkumu objevovala, byla např. *takže, jako, jakoby, vlastně, v podstatě*. Někdy tlumočník používá více výplňkových slov za sebou a ta někdy dokonce tvoří velkou část věty, celku.

Obecně lze shrnout, že všechny formulační nedostatky, o kterých jsme se zde zmínili, se objevují ve velké míře u všech tlumočnicků. Každý tlumočník mívá však určitý formulační nedostatek „oblíbený“ a velmi často se u něj opakuje právě ta jedna formulační chyba.

Chyby z hlediska prozodie

Mezi prozodické (zvukové) vlastnosti jazyka patří například výslovnost, hlasitost, rychlost, přízvuk, tón, intonace, frázování, plynulost nebo rytmus řeči. Dále do těchto zvukových vlastností jazyka řadíme pauzy a pomlky v řeči a řečnickovo hlasové váhání.

Chyby z hlediska prozodie ale nelze dobře zachytit (vyskytují se například slabě a v náznacích), nebo jsme některé vypožorovali bez přítomnosti kamery, proto nejsou všechny typy těchto chyb v nahrávkách zachyceny.

Častou chybou jsou hezitační pauzy (tlumočnick používá na překlenutí ticha nebo kvůli neschopnosti se vyjádřit zvuky jako eee, aaa, hmm apod.)

Hezitační pauzy bývají většinou sekundární chybou, plynoucí vždy ze selhání nějaké tlumočnické strategie a schopnosti. Tlumočnick má problém s formulací, vlivem časového tlaku nebo neporozumění vynechá informaci a současně se proto nesoustředí na další část projevu, špatně předvídá atd. To vše pak je příčinou neplynulého projevu a tudíž i hezitačních pauz. (Mead 2002)

Chybná výslovnost někdy způsobí neporozumění celého projevu, ačkoliv projev sám byl přetlumočen dobře. Projevu ale nebylo rozumět, byl buď málo hlasitý, nebo tlumočnick nezřetelně vyslovoval („mumlal“). Tlumočnickův projev je nesrozumitelný, slova splývají nebo nejsou dokončena. U některých tlumočnicků nelze během tlumočení rozeznat ani hranice jednotlivých vět.

Neplynulý projev je také častou chybou tlumočnicků. Tlumočnick přetlumočí všechny informace dobře, používá správná slova, je mu dobře rozumět atd., přesto přetlumočený projev mohou kazit příliš dlouhé pauzy mezi jednotlivými přetlumočenými celky a kouskování celistvých souvisejících informací. Dlouhé pauzy vedou posluchače k očekávání dalších informací, jichž se náhle nedostává. Pokud tlumočnick ví, že mluvčí hovoří pomaleji, musí tomu svůj projev přizpůsobit a použít tlumočnické strategie, zejména strategii dekomprese. Není vhodné rychle předvídat další část myšlenky řečnicka, a pak příliš dlouho čekat na další funkční jednotku projevu, která by dávala úseku výpovědi smysl. Dlouhé pauzy velmi ruší a nespraví je ani tlumočnickova snaha po takové pauze svůj projev vyrovnat tím, že následný segment výpovědi drmolí. Tlumočnick má totiž pocit, že z důvodu příliš dlouhé pauzy nestihne přetlumočit další část informace. Spojení těchto dvou extrémů je ještě horší, než když se tlumočnick dopouští pouze jednoho nedostatku, například když dělá dlouhé pauzy a pak už mluví běžným tempem.

Vlivem intonace na význam přetlumočené informace se zabývala Miriam Shlesingerová. Ta rozděluje intonaci do několika kategorií. Jeden typ intonace nazývá „tonicity“. Ta má

důležitou funkci. Umožňuje posluchači rozpoznat, která informace je v našem projevu nová. Dále se zmiňuje o takovém typu intonace, „tone“, která hraje klíčovou roli v inferencování (domýšlení si informací) a předvídání (očekávání) další informace. Určitým tónem řeči (např. zvedáním a klesáním hlasu) dáváme najevo, jestli budeme v daném tématu pokračovat, či nikoliv. (Shlesinger 1994, s. 234)

Pokud tlumočník rozumí užívání různých typů prozodie, porozumí lépe i celému projevu mluvčího. Pokud je umí i správně použít ve svém projevu, budou takto předávaným informacím v JC rozumět lépe i posluchači.

Jestliže naopak tlumočník nerozumí prozodickým vlastnostem jazyka, které mluvčí v projevu používá a neumí je užívat, může být jeho projev v JC velmi významově poškozen.

Postrádání smysluplnosti přetlumočené informace

Velkou chybou, které se tlumočník dopouští, je, když projev postrádá jakoukoli smysluplnost. Jednotlivé informace tlumočník přeloží obsahově správně, celek však nedává žádný smysl, je zmatený (např...*může u té...může se i poškodit...u toho...u té pružné deformace...myslíte, že to můžete roztáhnout...že to bude fungovat jakkoli chcete, taky nemůžete...*). Tento typ chyby je však už na hranici formálních chyb s obsahovými.

Nevhodný výběr slov a stylistické posuny

Dalším typem chyby je nevhodný výběr slov a stylistické posuny. Tlumočník vybere špatná slova a formulační prostředky, které se k danému typu projevu nehodí. Toto se stává spíše u odbornějších přednášek a projevů. Tlumočníci mají tendenci mluvit hovorověji, než je v příslušné situaci vhodné. Také často projev z hlediska stylu neutralizují, tudíž nelze z projevu v JC poznat, jakým stylem byl podán projev v JC. Takový druh chyb v našich nahrávkách zachycen není, protože veškeré nahrávky pocházejí ze školního prostředí, kde i odborné přednášky většinou probíhají v hovorovějším duchu než například na lékařské konferenci. Během výzkumu jsme si ale všimli, že k těmto chybám dochází také poměrně často, proto je zde zmiňujeme.

3.1.3.2 Srovnání chyb u zkoumaných tlumočnicků

V následujících tabulkách srovnáváme chyby projevů všech šesti natáčených tlumočnicků. Zaměřili jsme se na nejčastější typ chyby celého výzkumu (tabulka I.) a na typ chyby, kterou každý tlumočnick dělal nejčastěji (tabulka II.)

V ukázkách je těžké odlišit, zda se jedná o jednu chybu, nebo o více stejných chyb (například zda je v ukázce jedna nebo více hezitačních pauz). Také jsme neměli ke každému tlumočnickovi natočeno stejné množství materiálu, k některému tlumočnickovi máme materiálu více, proto se může zdát, že chybuje častěji.

Nepočítali jsme tedy (zůstaneme-li ještě u příkladu hezitačních pauz), kolikrát se tlumočnick v ukázce odmlčí, aby následně udělal hezitační pauzu, ale každou ukázkou jsme započítali 1x k danému typu chyby. Výjimkou byla ukázka „Výplňková slova mix“, ve kterém je spojeno 5 sestřihů stejného typu chyby, proto byla chyba započtena 5x.

Nepřihlíželi jsme k množství a délce nahrávek, které k jednotlivým tlumočnickům máme k dispozici.

Výsledky jsou tedy pouze orientační. Přesto doufáme, že pomohou alespoň k částečné představě o tom, jakých chyb se tlumočníci znakových jazyků nejčastěji dopouštějí.

	tlum. ¹⁷ A	tlum. B	tlum. C	tlum. D	tlum. E	tlum. F	NEJČAS- TĚJŠÍ TYP CHYBY (CELKOVĚ)
doslovnost	0	0	1	2	0	1	4
falešné začátky	0	0	0	3	1	0	4
gramatické nepřesnosti	2	3	0	2	1	1	9
hezitační pauzy	3	7	1	2	0	1	14
nedokončené věty	0	0	0	1	0	0	1
neplynulost projevu	0	4	0	0	0	0	4
nesrozumitelnost	0	3	0	1	0	1	5
nezřetelná výslovnost	1	0	2	0	1	1	5
opakování	2	0	1	3	0	0	6

¹⁷ tlumočnick

přerěknutí	2	0	0	0	1	1	4
rektifikace	0	1	0	0	0	0	1
výplňková slova	0	5	0	0	0	6	11
zmatený projev	0	0	0	2	0	0	2

Tabulka I. (nejčastější typ chyby celého výzkumu)

Z tabulky I. vyplývá, že nejčastější chybou u zkoumaných tlumočnicků jsou hezitační pauzy (14 ukázek), výplňková slova (11 ukázek) a gramatické nepřesnosti (9 ukázek).

	tlum. A	tlum. B	tlum. C	tlum. D	tlum. E	tlum. F
doslovnost	0	0	1	2	0	1
falešné začátky	0	0	0	3	1	0
gramatické nepřesnosti	2	3	0	2	1	1
hezitační pauzy	3	7	1	2	0	1
nedokončené věty	0	0	0	1	0	0
neplynulost projevu	0	4	0	0	0	0
nesrozumitelnost	0	3	0	1	0	1
nezřetelná výslovnost	1	0	2	0	1	1
opakování	2	0	1	3	0	0
přerěknutí	2	0	0	0	1	1
rektifikace	0	1	0	0	0	0
výplňková slova	0	5	0	0	0	6
zmatený projev	0	0	0	2	0	0
TYP CHYBY, KTEROU TLUMOČNÍK DĚLAL NEJČASTĚJI	HEZITAČNÍ PAUZY (3)	HEZITAČNÍ PAUZY (7)	NEZŘETELNÁ VÝSLOVNOST (2)	OPAKOVÁNÍ(3)	PO 1 CHYBĚ U 4 TYPŮ CHYB	VÝPLŇKOVÁ SLOVA (6)

Tabulka II. (typ chyby, kterou každý tlumočnick dělal nejčastěji)

Tabulka II. ukazuje, že každý tlumočnick dělal nejčastěji chyby v něčem jiném, ačkoliv 2 ze 6 tlumočnicků (tlumočnick A a B) se nejčastěji dopouštěli hezitačních pauz (dohromady 10

ukázek). Tlumočník C nejčastěji nezřetelně vyslovoval (2 ukázky), tlumočník D se dopouštěl nejčastěji opakování (3 ukázky), tlumočník E se nejčastěji dopouštěl po 1 ukázce falešných začátků, gramatických nepřesností, nezřetelné výslovnosti a přeráknutí. U tlumočníka F se objevilo nejvíce výplňkových slov (6 ukázek).

3.1.4 Tlumočnickova reakce na chybu

Bylo tu popsáno mnoho typů chyb, kterých se tlumočníci jak MJ tak ZJ dopouštějí. Co ale dělat, když už se chyba stala? Někteří odborníci, kteří se touto problematikou zabývají (např. Solow 1981) říkají, že pokud uděláme chybu, je lepší rychle ji opravit (pokud je to takový typ chyby, který lze opravit) a jít dál. Rozhodně není vhodné se za chybu dlouze omlouvat a pozastavovat se nad ní. Byl by tím poškozen záměr mluvčího a pozornost by se tak nevhodně přenesla na tlumočníka.

V dnešní době v ČR je ještě ve velké míře zvykem tlumočnicků ZJ omlouvat se za větší chybu, které si je tlumočník vědom, způsobem: „Pardon, chyba tlumočníka“ nebo jen „Chyba tlumočníka“ s následnou opravou. Podle našich informací se ale například v USA už tento způsob reakce tlumočníka na chybu nepoužívá (Tim Curry, osobní setkání). Tlumočník těmito spojeními zbytečně upozorňuje na chybu, které se dopustil i na sebe samotného jako tlumočníka. Čím méně na sebe tlumočník upozorňuje, tím lépe. Nyní se začíná používat jiný postup. Tlumočník jednoduše chybu co nejrychleji a nejnenápadněji opraví a tlumočí dál. Pokud se však jedná o chybu, které si tlumočník není vědom a ta se projeví o něco později a negativně tlumočenou situaci ovlivní, může tlumočník reagovat např.: „Toto jsem nepřeložil přesně, správně to mělo být...“ apod. Tento způsob je sice nepatrným vystoupením z tlumočnickovi role, ale někdy je daleko přirozenější a lidštější, než odtažitě říci ve třetí osobě „Pardon, chyba tlumočníka“. Na posluchače, kteří o tlumočení nic neví nebo toho ví velmi málo, může tato věta působit negativně a mohou to pochopit tak, že se tlumočník od své chyby a celé situace distancuje. Lidé slyšící i neslyšící přístup přímého uznání chyby spíše ocení a pozitivně to zapůsobí na celou situaci, ve které se pak všichni zúčastnění cítí lépe.

Některé menší chyby je naopak lépe neopravovat, pokud nijak významně nepoškozují výpověď z hlediska významu. Je potřeba, aby tlumočník odlišil drobné chyby od chyb vážnějších. (Čeňková 2008, s. 56)

3.1.5 Cvičení pro tlumočníky

Na základě zjištěných chyb tlumočnicků ZJ při tlumočení z ČZJ do ČJ, jejich analýzy a plynoucích závěrů by mohlo být vytvořeno DVD, které by zahrnovalo námi vytvořené cvičení pro tlumočníky ZJ. Toto cvičení si tlumočníci budou moci projít sami nebo ho lze použít i v semináři nebo kurzu na toto téma.

Ve Cvičení I. tlumočníci zjistí, jestli znají některé z formálních chyb a zda si jich jsou vědomi. Více informací o typech chyb si budou moci po tomto cvičení přečíst v sekci DVD nazvané „Stručná charakteristika jednotlivých typů chyb“. Po tomto prvním kroku, kdy zjistí, které chyby existují a jaké jsou jejich druhy, si mohou ve Cvičení II. ověřit, zda dovedou v projevu tlumočnicka převádějícího projev v ČZJ do ČJ tyto chyby odhalit. Dále pak mají možnost sami přetlumočit projev v ČZJ do ČJ, nahrát si ho současně na diktafon a pomocí kategorizace chyb, se kterou se seznámili v prvním cvičení, mohou ve svém projevu pomocí Cvičení III. objevovat typy chyb, kterých se v převodu dopustili.

3.1.5.1 Navrhovaná struktura DVD

V úvodu bude řečeno, proč DVD vzniklo a jakému cílovému uživateli bude určeno. Dále budou následovat sekce: Cvičení I., Klíč ke Cvičení I., Stručná charakteristika typů chyb, Cvičení II., Klíč ke Cvičení II., Cvičení III., Klíč ke Cvičení III. Závěrem budou doporučeny publikace související s tématem pro potřeby dalšího vzdělávání v této oblasti.

Sekce „Stručná charakteristika chyb“ bude vycházet z rozboru chyb tlumočnicků ČZJ při převodu z ČZJ do ČJ, zachyceného v kapitole *3.1.3 Analýza výzkumu*.

3.1.5.2 Cvičení I.

Tlumočnick má za úkol určit typy chyb, které se na videonahrávkách objevují (Příloha č.2, Cvičení I.) a následně si svůj tip může zkontrolovat v klíči „Klíč ke Cvičení I.“

Klíč ke Cvičení I.

- 1 strukturní doslovnost
- 2 zmatený projev
- 3 neplynulý projev

- 4 gramatická nepřesnost
- 5 falešný začátek
- 6 hezitační pauzy
- 7 nesrozumitelnost
- 8 lexikální doslovnost
- 9 nezřetelná výslovnost
- 10 opakování
- 11 výplňková slova
- 12 přeřeknutí
- 13 nedokončená věta
- 14 rektifikace

3.1.5.3 Cvičení II.

Část nahrávek si tlumočník pustí se zvukem, kde je projev v ČZJ tlumočen do ČJ a pokusí se určit typy formálních chyb tlumočnicka na nahrávce (Příloha č. 2, Cvičení II.). Následně si správnost svého určení formálních chyb může zkontrolovat podle Klíče ke Cvičení II. a III.

3.1.5.4 Cvičení III.

Druhou část nahrávek si může tlumočník pustit bez zvuku a zkusit si videonahrávku (Příloha č.2, Cvičení III.) přetlumočit do ČJ, nahrát se na diktafon a následně rozebrat své chyby pomocí Klíče ke Cvičení II. a III.

Klíč ke Cvičení II. a III.

Videonahrávka „KNIHY“

Formální chyby v nahrávce: Hezitační pauzy

Doslovnost – strukturní („*nejoblíbenější knížka...autor té knížky*“ lépe „*autor mé nejoblíbenější knížky*“)

– lexikální („*typy knížek*“ – lépe „*žánry*“)

Výplňkové slovo („*vlastně*“)

Gramatická nepřesnost („*z toho mi jde husí kůže*“ – lépe „*z toho mám husí kůži*“)

Videonahrávka „NÁZOR“

Formální chyby v nahrávce: Hesitační pauzy

Doslovnost – strukturní („s tlumočnickem, taky“ – lépe „taky s tlumočnickem“, „spolu vyřizovali“ – lépe „už mu něco tlumočil“, „aby doktor řekl určité informace“ – lépe „aby informace, které doktor řekne, tlumočnick přetlumočil“)

Nesrozumitelnost („protože to je opravdu důležité, kvůli vlastním dětem, nevědět nějaké informace, to je opravdu hrozné“)

Videonahrávka „PŘEDSTAVENÍ SE“

Formální chyby v nahrávce: Doslovnost – lexikální („je mi 19 roků“ – lépe „je mi 19 let“)

– strukturní („předměty na maturitu jsem si vybrala“

– lepší „vybrala jsem si následující předměty, ze kterých budu maturovat“, „na vysokou školu jsem se už taky dívala, na internetu“ – lépe „na internetu jsem se už také dívala na nabídku vysokých škol“)

Výplňkové slovo („prostě“)

Videonahrávka „ROČNÍ OBDOBÍ“

Formální chyby v nahrávce: Hesitační pauzy

Doslovnost – strukturní („snowpark je tam“ – lépe „je tam snowpark“)

Videonahrávka „RODINA“

Formální chyby v nahrávce: Hesitační pauzy

Opakování („kolik, kolik těch produktů“)

Videonahrávka „SKAUT“

Formální chyby v nahrávce: Hesitační pauzy

Překnutím („roče, roce“, „vedoucovská zkouška, vůdcovská zkouška“)

Doslovnost – strukturní („*od začátku chodím*“ – lépe „*do oddílu chodím už od jeho začátku/ vzniku*“, „*chci dál chodit do skautu*“ – lépe „*chtěla bych dál ve skautu pokračovat*“)

Výplňková slova („*prostě*“, „*jako*“, „*vlastně*“)

Opakování („*tábor byl jako, byl to tábor, opravdu, opravdu moc hezký*“)

Videonahrávka „SLOVENSKO“

Formální chyby v nahrávce: Gramatická nepřesnost („*zbytek byl kluků*“ – lépe „*zbytek byli kluci*“, „*na prázdninách*“ lépe „*o prázdninách*“)

Výplňkové slovo („*opravdu*“)

Doslovnost – lexikální („*medvěda jsem nepotkali*“ – lépe „*medvěda jsme neviděli*“)

– strukturní („*letos jsem byla na prázdninách, byli jsme na Slovensku*“ – lépe „*letos jsem byla o prázdninách na Slovensku*“)

Přeřeknutí – („*na Nízkých, v Nízkých Tatrách*“)

Videonahrávka „SPORT“

Formální chyby v nahrávce: Hezitační pauzy

Přeřeknutí („*hláči, hráči*“)

Gramatická nepřesnost („*rychle kolem mě všechno míhá*“ – lépe „*rychle se kolem mě všechno míhá*“)

Opakování („*tak trošku, tak trošku jsem to zdělila*“)

Videonahrávka „VÍKEND“

Formální chyby v nahrávce: Hezitační pauzy

Opakování („*festival, venkovní festival*“, „*takže to bylo, takže to bylo příjemný*“)

Výplňkové slovo („*tak*“)

Zpětná korekce („*byli s náma*“, *byla jsem ještě se čtyřmi kamarády*“)

Videonahrávka „ZVÍŘATA“

Formální chyby v nahrávce: Výplňkové slovo („*teda*“)

Gramatická nepřesnost („*nemají rvačky*“ – lépe „*nervou se*“)

Doslovnost – lexikální („*nemusím s ní chodit ven s vodítkem*“ – lépe „*nemusím ji venčit*“)

3.1.5.5 Závěrem

Koncepce celého DVD by byla připravena tak, aby tlumočník sám typy chyb „spoluobjevoval“ pomocí krátkých ukázek (Cvičení I.) a nebyla mu jen předložena hotová kategorizace chyb. Zároveň by si mohl nově získané poznatky o existenci chyb a jejich druzích procvičit tím, že by je vyhledával v přetlumočených videonahrávkách z ČZJ do ČJ. Cvičení by tedy nebylo jen pasivním pomocníkem, tlumočník by nakonec aktivně sám videonahrávky přetlumočil z ČZJ do ČJ a svůj projev pak analyzoval dle poznatků, které získal v prvním a druhém cvičení.

Cvičení, které jsme popsali, bylo ověřené účastníky semináře s názvem „Specifické chyby při tlumočení znakového jazyka z pohledu psycholingvistiky“, který proběhl pod naším vedením dne 9.10.2010 v České komoře tlumočnicků znakového jazyka v rámci Certifikačního vzdělávacího programu.

Uvedeného semináře, ve kterém bylo použito námi vytvořené cvičení pro tlumočnický ČZJ, se zúčastnili tlumočníci, kteří jednak nebyli předmětem našeho výzkumu, ale i ti, kteří svolili k nahrávání svého tlumočení pro potřeby této bakalářské práce. Nalezené typy chyb a závěry, ke kterým jsme došli rozborem nahrávek, byly porovnávány s názory tlumočnicků na chyby zjištěné v jejich tlumočeném projevu. Bylo přínosné slyšet názory tlumočnicků na nahrávkách, proč udělali v danou chvíli určitou chybu, co je k tomu dovedlo a na co se v tu chvíli soustředili. Na druhou stranu tato konfrontace byla přínosná i pro ně samotné, jelikož se dozvěděli, jaké chyby nejvíce dělají. Dostali nejen možnost si je uvědomit, ale současně i podnět k zamyšlení, jak je odstranit. Seminář byl zároveň přínosný i pro ostatní tlumočnický, kteří neposkytli nahrávky pro účely bakalářské práce. Dozvěděli se o vyskytujících se typech chyb a o důvodu jejich vzniku.

DVD by nebylo koncipováno jako ucelený učební materiál, ale jako praktická cvičebnice k tématu formálních chyb tlumočnicků ČZJ při tlumočení z ČZJ do ČJ. DVD by předpokládalo alespoň základní tlumočnickovy znalosti a zkušenosti v tematice tlumočení ČZJ, zvláště pak ve směru tlumočení z ČZJ do ČJ. Přáli bychom si, aby navrhované DVD bylo prospěšné všem

tlumočnickům ČZJ, kteří se chtějí stále vzdělávat a zlepšovat svůj tlumočnický projev v češtině.

4 ZÁVĚR

V úvodu této práce jsme si položili otázku, zda tlumočníci znakových jazyků dělají stejné formální chyby jako tlumočníci mluvených jazyků. Nyní již můžeme na tuto otázku odpovědět. **Typy formálních chyb tlumočnicků mluvených jazyků**, konstatované v kapitole 2.5.1 *Chyby tlumočnicků mluveného jazyka*, se **vesměs shodují s typy formálních chyb tlumočnicků jazyků znakových** v převodu z českého znakového jazyka do češtiny, popsanými v kapitole 3.1.3.1 *Vlastní kategorizace typů chyb*.

Stanovená hypotéza, že se budou v rámci formálních chyb tlumočnicků znakového jazyka v převodu českého znakového jazyka do češtiny nejvíce objevovat hezitační pauzy, opakování a zpětné korekce, se potvrdila jen z části. Tlumočníci se sice skutečně dopouštěli nejvíce hezitačních pauz, místo očekávaných opakování a zpětných korekcí se však více dopouštěli výplňkových slov a gramatických nepřesností.

Tato zajímavá problematika by si jistě zasloužila více pozornosti a důkladnější rozbor, který by však byl nad rámec bakalářské práce. Přáli bychom si, aby se tento výzkum stal inspirací a základem pro další studie, které by jeho výsledky rozšířily a prohloubily.

Typy chyb, které tvoří naši kategorizaci, a kterých se tlumočníci znakových (ale i mluvených) jazyků dopouštějí, mohou u čtenáře evokovat pocit, že tlumočníci vlastně nedělají nic jiného, než že ve svém tlumočení chybují. Tak to ale opravdu není. Existuje mnoho schopných tlumočnicků, kteří se téměř žádné z uvedených chyb nedopouštějí a podávají profesionální výkon. Samozřejmě, že i ten nejprofesionálnější tlumočnick se někdy chybě nevyhne. Drobné chyby ale celkový projev mnoho nepoškodí.

Nicméně chyby v simultánním tlumočení jsou nedílnou součástí tohoto procesu. Vyskytují se tlumočníci, kteří chybují velice často a mají před sebou ještě dlouhou cestu ke zdokonalování svých tlumočnických dovedností. Důležité je naučit se na této cestě své chyby rozpoznat, profesionálně s nimi pracovat a následně je ve svém projevu minimalizovat. Proto také vznikla tato práce, aby tlumočnickům pomohla uvědomit si jejich chyby, orientovat se v nich a pomocí tohoto přehledu je i odstranit.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární zdroje:

BARIK, H. C. (1975) Simultaneous Interpretation: Qualitative and Linguistic data. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds). *The Interpreting Studies Reader*. Routledge, London: 2002, s. 78-91.

ČEŇKOVÁ, I. *Úvod do teorie tlumočení*. ČKTZJ, Praha: 2008.

DILLINGER, M. Comprehension during Interpreting: What do Interpreters know that Bilinguals don't? In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds). *Bridging the gap. Empirical research in simultaneous interpretation*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia:1994, s.155-186.

FRISHBERG, N. *Interpreting:An Introduction* (rev.ed.). RID, : 1990.

KELLET BIDOLI, C.J. Spoken-language and signed language interpretation: Are they really so different? In: Garzone, G., Viezzi, M. (eds.) *Interpreting in the 21 st Century (Challenges and Opportunities)*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia: 2002, s. 171-179.

KIRCHHOFF, H. (1976) Simultaneous interpreting: Inderdependence of variables in the interpreting process, interpreting models and interpreting strategies. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds). *The Interpreting Studies Reader*. Routledge, London: 2002, s.111-119.

KLUWIN T.N., STEWART, D.A. Interpreting in schools: a look at research. *Odyssey Magazine*, roč.2, č.2. <http://ccdam.gallaudet.edu> [Dostupné na webových stránkách:<http://ccdam.gallaudet.edu/pdf/interpreting-in-schools.pdf>.]

KRATOCHVÍLOVÁ, K. CODA – slyšící děti neslyšících rodičů. In: *Gong*, 2006, č.4, Praha.

LEDERER, M. (1978) Simultaneous interpretation – units of meaning and other features. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds). *The Interpreting Studies Reader*. Routledge, London: 2002, s. 131-140.

- MEAD, P. Exploring hesitation in consecutive interpreting. An empirical study. In: Garzone, G., Viezzi, M. (eds.) *Interpreting in the 21 st Century (Challenges and Opportunities)*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia: 2002, s.73-82.
- NAPIER, J. *Sign language interpreting: Linguistic coping strategies*. Douglas McLean, Gloucestershire: 2002.
- NEJEDLÝ, M. *Simultánní tlumočení s listem*. [diplomová práce] Praha : FF UK, 2004, s. 44-45.
- NĚMCOVÁ, K. *Specifika tlumočení z listu*. [diplomová práce] Praha : FF UK, 2004, s. 34-39.
- REDLICH, K. CODA tlumočníci. In: *Gong*, 2007, č.1.,s. 8-9, Praha.
- SELESKOVITCH, D. *Interpreting for International Conferences*. Pen and Booth: Washington, D.C, 1978.
- SHLESINGER, M. Intonation In The Production And Perception Of Simultaneous Interpretation. In: Lambert, S., Moser-Mercer, B. (eds). *Bridging the gap. Empirical research in simultaneous interpretation*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia:1994, s.225-234.
- SOLOW, S.N. *Sign language interpreting: a basic resource book*. NAD, Maryland, 1981.
- VYSUČEK, P. Poznáváme český znakový jazyk VI. (Specifické znaky). *Speciální pedagogika*, roč. 14, 2004, č. 1, s. 16-27.

Sekundární zdroje:

- FALBO,C.: Analyse des erreurs en interprétation simultanée. *Interpreter's Newsletter* 8, 1998, s. 107-120. In Němcová 2004, s. 34-35.
- GILE,D. *Regards sur la recherche en interprétation de conférence*. Presses universitaires de

Lille: 1995, s.81-118. In Němcová 2004, s. 35-36.

MOSER-MERCER, B. Duality in Interpreting: Some Methodological Issues. In: The Interpreters' Newsletter 7, 1996, s.43-56. In Němcová 2004, s. 36.

6 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1

Přílohu č. 1 tvoří DVD s nahrávkami projevů 6 tlumočnicků.

Příloha č. 2

Přílohu č. 2 tvoří DVD s cvičením pro tlumočnický.